

ΤΟ ΒΗΜΑ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
Τόμος ΙΕ, τεύχος 58 Άνοιξη 2010

Ηγεσία και ευρωπαϊκή ολοκλήρωση: Αναζήτηση εναλλακτικών μορφών δημιουργικής ηγεσίας

Μαρία Γ. Λιοζίδου*

Περίληψη

Το παρόν άρθρο πραγματεύεται το θέμα της Ευρωπαϊκής ηγεσίας στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Πιο συγκεκριμένα, κατατίθεται πρόταση αναφορικά με ένα εναλλακτικό μοντέλο πολιτικής ηγεσίας: της δημιουργικής πολιτικής ηγεσίας. Εστιάζοντας σ' ένα αντιπροσωπευτικό και ενδεικτικό του κλίματος δείγμα των σοβαρότερων προκλήσεων που ταλανίζουν το ευρωπαϊκό γίγνεσθαι στο κατώφλι του 21ου αιώνα μέσα από μια διαδικασία τριών βημάτων, η ανάλυση αποφαίνεται επαγωγικά σχετικά με τα ποιοτικά χαρακτηριστικά (ποιότητες) που κρίνονται αναγκαία για μια ευρωπαϊκή ηγεσία με αξιώσεις.

Εισαγωγή

Η σταδιακή υλοποίηση του εγχειρήματος της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο εξής ΕΕ) ήρθε να δώσει νέες προοπτικές στο φαινόμενο της ευρωπαϊκής πολιτικής ηγεσίας. Η μοναδικότητα της διαδικασίας της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, ο ιδιαίτερα πολύπλοκος χαρακτήρας της¹, αλλά και οι δαιδαλώδεις διαδικασίες της διακυβέρνησης της ΕΕ συντέιναν στο να

* Η Μαρία Λιοζίδου είναι Διδάκτωρ πολιτικής επιστήμης.

Μαρία Γ. Λιοζίδου

θεωρηθεί η έννοια της ευρωπαϊκής πολιτικής ηγεσίας πολύπλοκη και ιδιαίτερα δύσκολη ως προς την έρευνα και την ανάλυσή της. Παράλληλα, ενέτειναν τον προβληματισμό και τις συζητήσεις γύρω από το είδος, την αποτελεσματικότητα και τη σημασία της.

Η σημασία του ρόλου της ευρωπαϊκής ηγεσίας αυξάνει διαρκώς, καθώς οι έντονες προκλήσεις με τις οποίες έρχεται αντιμέτωπη σε ενδοευρωπαϊκό επίπεδο, ως απόρροια της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, καθώς και στο ευρύτερο διεθνές πεδίο, ιδιαίτερα μετά την παγκόσμια οικονομική κρίση των τελευταίων ετών, κλονίζουν και θέτουν υπό αμφισβήτηση θεμελιώδεις πτυχές του Ευρωπαϊκού Οικοδομήματος –όπως η Ευρωζώνη– υπονομεύοντας παράλληλα το μέλλον της ΕΕ.

Παρόλα αυτά, η ευρωπαϊκή ηγεσία συνεχίζει δυστυχώς να βρίσκεται αντιμέτωπη με μια αντιφατική πραγματικότητα όπως αυτή που έχει καταγραφεί εδώ και περίπου μια δεκαετία: «Αφενός, οι ευρωπαίοι πολίτες απαιτούν από αυτούς να επιλύσουν τα μείζονα προβλήματα που ταλανίζουν την κοινωνία μας, αφετέρου όμως εμπιστεύονται ολοένα λιγότερο τα όργανα και τις πολιτικές ή απλώς δεν ενδιαφέρονται γι' αυτά²... δεν πιστεύουν πλέον ότι ένα δυσνόητο και πολύπλοκο σύστημα είναι ικανό να εφαρμόσει τις πολιτικές που επιθυμούν... εκτιμούν ότι η Ένωση είναι μεν μακριά, από αυτούς, αλλά ότι ταυτόχρονα επεμβαίνει υπερβολικά στη ζωή τους... προσδοκούν από την Ένωση να διαδραματίσει ηγετικό ρόλο στην εκμετάλλευση των ευκαιριών της παγκοσμιοποίησης όσον αφορά την οικονομική και ανθρώπινη ανάπτυξη και ν' αντιμετωπίσει τις περιβαλλοντικές προκλήσεις, την ανεργία, τις ανησυχίες σχετικά με την ασφάλεια των τροφίμων, το έγκλημα και τις περιφερειακές συγκρούσεις. Περιμένουν από την Ένωση να δρα το ίδιο δυναμικά όπως οι εθνικές κυβερνήσεις»³.

Η αντιφατική αντιμετώπιση της ΕΕ από τους ευρωπαίους πολίτες εντάσσεται στο ευρύτερο πλαίσιο της προβληματικής σχέσης που υφίσταται ανάμεσα στην ευρωπαϊκή ηγεσία και στο υπόλοιπο ευρωπαϊκό κοινωνικό σύνολο και αναδεικνύει περαιτέρω τη σημασία του ζητήματος της άμβλυνσης της απόστασης ανάμεσα στις ευρωπαϊκές πολιτικές ελίτ που προωθούν τη διαδικασία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης και στην ευρύτερη ευρωπαϊκή κοινωνία αναφορικά με τη συμμετοχή της τελευταίας στη διακυβέρνηση της ΕΕ.

Στο γενικότερο θεωρητικό πλαίσιο της πολιτικής ανάλυσης, η σημασία ελαχιστοποίησης της απόστασης ανάμεσα στις ελίτ και στις λαϊκές κοινωνικές μάζες συνδέθηκε με ευρύτερες αξιώσεις για δημοκρατική διακυβέρνηση.⁴

Στο ειδικότερο πεδίο ανάλυσης της ΕΕ, είναι γεγονός ότι οι λεγόμενοι «θεμελιωτές της Ευρώπης» είχαν συσχετίσει από την αρχή τη μακρόχρονη επιβίωση του Ευρωπαϊκού Εγχειρήματος με το ζήτημα της δημοκρατικής νομιμοποίησής του.⁵

Συνεπώς, λαμβάνοντας υπόψη το εύρος της διεθνούς και ενδοευρωπαϊκής κρίσης με την οποία βρίσκεται αντιμέτωπη η ευρωπαϊκή ηγεσία, την εγγενή ιδιαιτερότητα της φύσης της, καθώς επίσης και την αντιφατική στάση της ευρύτερης ευρωπαϊκής κοινωνικής βάσης αναφορικά με το ζήτημα της ευρωπαϊκής ηγεσίας, γεννιέται ένα ερώτημα σχετικά με τη βιωσιμότητα του Ευρωπαϊκού Οικοδομήματος το οποίο χρήζει άμεσης απάντησης: –Τι συμβαίνει στην περίπτωση όπου στο πλαίσιο ενός οργανωμένου πολιτικο-οικονομικού περιβάλλοντος το οποίο εξελίσσεται προς την κατεύθυνση της υπερεθνικής ολοκλήρωσης φέροντας το βάρος και τις συνακόλουθες δυσχέρειες του ανταγωνισμού, όπως αυτό της ΕΕ, οι ηγετικές ομάδες των άμεσα ή έμμεσα νομιμοποιημένων αντιπροσώπων χωρών-μελών, που λειτουργούν τόσο στο εθνικό όσο και στο υπερεθνικό επίπεδο, εκφράζουν ένα είδος ηγεσίας το οποίο απέχει απ' αυτό που επιζητά ή αξιώνει το σύνολο της κοινωνικής βάσης της ΕΕ; Με άλλα λόγια, ποιες είναι οι προοπτικές και ποιες οι εναλλακτικές θεωρητικές προτάσεις για την επίτευξη εκείνου του ηγετικού μοντέλου το οποίο θα προσεγγίζει στον μεγαλύτερο δυνατό βαθμό τα αιτήματα και τις ανάγκες μιας εξελισσόμενης –ευρωπαϊκής– κοινωνίας και τις επιταγές για ισχυρή διεθνή παρουσία;⁶

Καταρχάς, κρίνεται σκόπιμο να διευκρινισθεί ότι ελλείπει ενός ενιαίου και κοινά αποδεκτού φιλοσοφικού πλαισίου για τη θεωρία των κοινωνικών επιστημών,⁷ οποιαδήποτε προσπάθεια να δοθεί μια όσο το δυνατόν έγκυρη και ικανοποιητική επιστημονική απάντηση στο παραπάνω ερώτημα οφείλει να σεβαστεί και να υπακούσει μάλλον, στο κριτικό ορθολογικό συμπέρασμα του Karl Popper το οποίο καθοδηγεί μέχρι σήμερα τις περισσότερες σχετικές αναζητήσεις και τονίζει ότι καμιά θεωρία δεν μπορεί να επιβεβαιωθεί παρά μόνον να καταρριφθεί.⁸

Το άρθρο που ακολουθεί φιλοδοξεί να δώσει τη δική του απάντηση στο εν λόγω ερώτημα μέσα από την πρόταση για ένα *εναλλακτικό θεωρητικό μοντέλο πολιτικής ηγεσίας*. Συγκεκριμένα, χρησιμοποιώντας την επαγωγική μεθοδολογία της επιστημονικής έρευνας, παρουσιάζεται αναλυτικά η εναλλακτική θεωρητική κατασκευή της *δημιουργικής πολιτικής ηγεσίας* μέσα από μία *βήμα προς βήμα* συλλογιστική διαδικασία στο πλαίσιο της οποίας επιχειρείται ο εντοπισμός των ποιοτήτων/ειδοποιών χαρακτηριστικών της –ευρωπαϊκής– ηγεσίας οι οποίες προβάλλουν ως

Μαρία Γ. Λιοζίδου

αναγκαίες και ικανές να δώσουν ικανοποιητικές απαντήσεις στα προβλήματα και στις προκλήσεις που συνεπάγεται η κρίση στην οποία έχει περιέλθει η διαδικασία ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Αυτό επιτυγχάνεται μέσα από τη συστηματική και γενικευμένη κατηγοριοποίηση των σημαντικότερων αναγκαίων κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών επιταγών με τις οποίες βρίσκεται σήμερα αντιμέτωπη η ευρωπαϊκή ηγεσία σε επίπεδο ΕΕ, όπως αυτές προκύπτουν από το ιδιάζον περιβάλλον της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, καθώς και από το ευρύτερο διεθνές γίνεσθαι.

2. Μια σύντομη ανάλυση της επαγωγικής συλλογιστικής γύρω από την αναγκαιότητα ενός εναλλακτικού μοντέλου δημιουργικής ηγεσίας

(Α) Βήμα πρώτο:

Στο πλαίσιο της ανάλυσης του ζητήματος της προβληματικής εξέλιξης της διαδικασίας της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης εντοπίζονται σημαντικότερες και ζωτικές για το παρόν και το μέλλον της Ευρώπης ανάγκες στις οποίες, η ηγεσία της ΕΕ, καλείται να απαντήσει αποτελεσματικά. Οι ανάγκες αυτές θα μπορούσαν να γενικευθούν και να κατηγοριοποιηθούν συνοπτικά κάτωθι:

Ι. Στην ανάγκη για περισσότερη κοινωνική αξία της ηγεσίας:

Θα μπορούσε κανείς να καταγράψει δεκάδες γεγονότα της ευρωπαϊκής πραγματικότητας και να καταθέσει δεκάδες επιχειρήματα που να τονίζουν και να υπογραμμίζουν την αναγκαιότητα γύρω από το στοιχείο της κοινωνικής αξίας της ηγεσίας σε ότι αφορά την διακυβέρνηση της ΕΕ. Παρόλα αυτά –και για την οικονομία της ανάλυσης– αναφέρονται ορισμένα μόνον από αυτά που προβάλουν ως σημαντικότερα και επιβεβαιώνονται διαχρονικά τόσο από τις ευρωπαϊκές εξελίξεις όσο και από επίσημες έρευνες πανευρωπαϊκής εμβέλειας:

(α) Στα συμπεράσματα της Έκθεσης της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την Ευρωπαϊκή Διακυβέρνηση⁹ –στην οποία ενσωματώνονται οι απόψεις των ευρωπαίων πολιτών όπως προέκυψαν μέσα από δημόσια διαβούλευση¹⁰– εκφράστηκε, αρχικά, η βούληση για συμπλήρωση των βασικών αρχών χρηστής διακυβέρνησης με αυτές της δημοκρατικής νομιμότητας και της επικουρικότητας, ενώ ως βασικά αιτήματα για τη βελτίωση της ευρωπαϊκής διακυβέρνησης πρόβαλαν αυτά που αφορούσαν στην ανάγκη: (1) Για βελτίωση της συμμετοχής «της βάσης» στη χάραξη και την εφαρμογή της πολιτικής της ΕΕ. Σε ότι αφορά το αίτημα για περισσότερη συμμετοχή της βάσης, στο κείμενο της Έκθεσης, μεταξύ άλλων, τονίζεται ότι: «δημόσιες αντιδράσεις επιβεβαιώνουν την ανάγκη ν' αναθεωρηθεί ο ρόλος της Επιτροπής των Περιφερειών και της Οικονομικής και Κοινωνικής Επιτροπής. Αυτό θα επιτευχθεί με τη συμμετοχή τους, ήδη από τα πρώτα στάδια, στις διαβουλεύσεις της Επιτροπής, με την καλύτερη εκπροσώπηση των αρχών της περιφερειακής και τοπικής αυτοδιοίκησης και της καλύτερης κοινωνίας των πολιτών, και με έναν ευρύτερο προορατικό διάλογο με τους δήμους και τις κοινότητες των εκάστοτε ειδικών διαβουλεύσεων». (2) Για διεύρυνση της επιλογής των μέσων ανταπόκρισης σε νέες προκλήσεις όσον αφορά στη διακυβέρνηση. (3) Για πιο εστιασμένα ευρωπαϊκά θεσμικά όργανα με σαφέστερες αρμοδιότητες. (4) Για ενίσχυση της δημοκρατικής νομιμότητας και μείωση του δημοκρατικού ελλείμματος στη διαδικασία της Ευρωπαϊκής Ολοκλήρωσης.¹¹

(β) Σύμφωνα με τα συμπεράσματα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής σχετικά με τις Αρχές της Χρηστής Διακυβέρνησης¹² για την ΕΕ όπως αυτές καταγράφονται στη Λευκή Βίβλο για την Ευρωπαϊκή Διακυβέρνηση αναφέρεται ότι: «Πέντε αρχές υποστηρίζουν τη χρηστή διακυβέρνηση και τις αλλαγές που προτείνονται στο παρόν έγγραφο: διαφάνεια, συμμετοχή, λογοδοσία, αποτελεσματικότητα και συνοχή. Κάθε αρχή είναι σημαντική για την καθιέρωση περισσότερο δημοκρατικής διακυβέρνησης. Υποστηρίζουν τη δημοκρατία κα το κράτος δικαίου στα κράτη μέλη, αλλά εφαρμόζονται σε όλα τα επίπεδα κυβέρνησης –παγκόσμιο, ευρωπαϊκό, εθνικό, περιφερειακό και τοπικό. Έχουν ιδιαίτερη σημασία για την Ένωση, προκειμένου αυτή να είναι σε θέση ν' ανταποκριθεί στις προκλήσεις».¹³

(γ) Τα απογοητευτικά αποτελέσματα και η γενικευμένη δυσαρέσκεια του μέσου ευρωπαίου πολίτη σχετικά με την συμμετοχή του σε ζωτικά θέματα όπως π.χ. η διαμόρφωση ενός οιωνεί ευρωπαϊκού συνταγματικού δικαίου. Παρά το γεγονός ότι η συνταγματική πραγματικότητα, όπως απο-

Μαρία Γ. Λιοζίδου

δείχτηκε και μετά τη Συνθήκη της Λισαβόνας, αποτελεί προς το παρόν άπιαστο όνειρο, εντούτοις αξίζει να υπογραμμιστεί ότι για όσο διάστημα έμοιαζε με σχεδόν εφικτή πραγματικότητα ελάχιστες ήταν οι χώρες που τόλμησαν να προσφύγουν στην επικύρωση της λεγόμενης και Συνταγματικής Συνθήκης με δημοψήφισμα.¹⁴ Η χώρα μας, άλλωστε, αποτελεί ένα από τα παραδείγματα εκείνων των χωρών μελών της ΕΕ που προτίμησαν να επικυρώσουν την Συνταγματική Συνθήκη από το Εθνικό τους Κοινοβούλιο.

(δ) Τα κρίσιμα προβλήματα που ταλανίζουν το ενδοευρωπαϊκό κοινωνικο-οικονομικό περιβάλλον όπως η ανεργία, η δημοσιονομική, νομισματική και περιφερειακή πολιτική, καθώς επίσης και η πολιτική κοινωνικής ασφάλισης και συνταξιοδότησης, υπό το πρίσμα των συνεπειών της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης η οποία κλόνισε –σε διαφορετικό βαθμό βέβαια– τις επιμέρους ευρωπαϊκές οικονομίες και κατά συνέπεια τα δημοσιονομικά μεγέθη της ΕΕ οδηγώντας την ευρωπαϊκή ηγεσία στη χάραξη και εφαρμογή ιδιαίτερα σκληρών δημοσιονομικών πολιτικών για την επίτευξη των στόχων του Συμφώνου Σταθερότητας.

(ε) Τον κρίσιμο ρόλο που καλείται να διαδραματίσει η ηγεσία της ΕΕ στο πλαίσιο των προβλημάτων που ταλανίζουν το διεθνές γίνεσθαι. Πρόκειται πρωτίστως για ζητήματα που αφορούν στην καταπολέμηση της διεθνούς τρομοκρατίας, την προώθηση της διεθνούς ειρήνης και σταθερότητας,¹⁵ καθώς και στα κρίσιμα ζητήματα γύρω από τη διάσωση του παγκόσμιου οικοσυστήματος ενόψει των ραγδαίων κλιματικών αλλαγών¹⁶.

Λαμβάνοντας υπόψη τα ενδεικτικά αυτά στοιχεία της ευρωπαϊκής πραγματικότητας, όπως παρουσιάζεται τα τελευταία χρόνια, εύλογα καταλήγει κανείς στο συμπέρασμα ότι η ευρωπαϊκή κοινωνία επιζητά απεγνωσμένα να εισακουσθούν και να ικανοποιηθούν τα αιτήματά της που αφορούν στην ουσιαστικότερη συμμετοχή της στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής διακυβέρνησης και λήψης αποφάσεων της ΕΕ, καθώς επίσης και στην βελτίωση του βιοτικού της επιπέδου μέσα από την ικανοποίηση των ζωτικών καθημερινών της αναγκών που προκύπτουν στο άμεσο τοπικό, εθνικό, ευρωπαϊκό και στο ευρύτερο διεθνές περιβάλλον. Επιζητά, δηλαδή, μια *ευρωπαϊκή ηγεσία η οποία κατά τη χάραξη της ευρωπαϊκής πολιτικής θα αναφέρεται διαρκώς, πρώτα και πάνω από όλα στο ευρωπαϊκό κοινωνικό σύνολο και στις ανάγκες του με στόχο την ικανοποιητικότερη και αποτελεσματικότερη αντιμετώπισή τους*. Με άλλα λόγια, το ευρωπαϊκό

ϊκό κοινωνικό σύνολο επιζητά μια ηγεσία οι δράσεις της οποίας θα χαρακτηρίζονται από υψηλή κοινωνική αξία. Άλλωστε, η διαπίστωση αυτή επισφραγίστηκε εδώ και καιρό –αυτό μάλιστα ενισχύει και επιβεβαιώνει τον ισχυρισμό γύρω από την αναγκαιότητα του στοιχείου της κοινωνικής αξίας της ευρωπαϊκής ηγεσίας– από τον ίδιο το θεσμικό ιστό της ΕΕ δια στόματος της επί σειράς ετών Ευρωπαϊκής Επιτρόπου Μαργκό Βάλστρομ, η οποία με αυτοκριτική διάθεση τόνισε ότι: «Είναι βέβαιο όμως ότι αν δεν πεισθούν οι Ευρωπαίοι πολίτες πως «η ΕΕ είναι από αυτούς γι' αυτούς», όχι μόνο υπάρχει κίνδυνος «ακινήσις», αλλά πιθανόν και «οπισθοδρόμησης» του ευρωπαϊκού σχεδίου...[δηλαδή]...Οι πολίτες πρέπει να αισθανθούν ότι η Ευρώπη προσφέρει προστιθέμενη αξία και ότι έχουν την ικανότητα να επηρεάζουν τον τρόπο με τον οποίο λαμβάνονται οι αποφάσεις...[για τον λόγο αυτό] ...η προσοχή μας πρέπει να στραφεί αλλού –για να ανταποκριθούμε καλύτερα στις απαιτήσεις των πολιτών. Η Επιτροπή πρέπει να δείξει τόλμη και να αναλάβει πρωτοβουλία, ώστε να επιτευχθεί νέα πλέον πολιτική συναίνεση στην Ευρώπη. Δεν είναι πλέον θέμα παρακολούθησης, είναι και θέμα ηγεσίας»¹⁷.

Επίσης, όπως επισημάνθηκε στο *Σχέδιο Δ για τη Δημοκρατία, τον διάλογο και τη συζήτηση*, οφείλουν να ενταθούν οι προσπάθειες της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για προώθηση ενεργειών οι οποίες σχετίζονται με την αντιμετώπιση της μειωμένης κοινωνικής αξίας της ευρωπαϊκής ηγεσίας που «...δεν έχει κατορθώσει εδώ και καιρό να υλοποιήσει»¹⁸.

II. Στην ανάγκη για περισσότερη καινοτομία:

Λαμβάνοντας υπόψη μια σειρά δεδομένων που χαρακτηρίζουν την ευρωπαϊκή πραγματικότητα διαπιστώνεται ότι το στοιχείο της καινοτομίας προβάλλει φύσει αναγκαίο, ώστε η ευρωπαϊκή ηγεσία να μπορέσει να κινηθεί αποτελεσματικά και ικανοποιητικότερα στην κατεύθυνση της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Ενδεικτικά στοιχεία που επιβεβαιώνουν τον ισχυρισμό αυτό αναφέρονται: (α) Στην εγγενή πρωτοτυπία του Ευρωπαϊκού Εγχειρήματος¹⁹, (β) στην ιδιαίτερη και καινοτόμο φύση –δηλαδή, στα ειδοποιά χαρακτηριστικά– της ηγεσίας της ΕΕ²⁰, (γ) στην πρωτοτυπία και την πολυπλοκότητα των διαδικασιών της ευρωπαϊκής διακυβέρνησης²¹, (δ) στην επιτακτική ανάγκη αντιμετώπισης μιας σειράς πρωτόγνωρων προκλήσεων που αφορούν σε ένα νέο ευρωπαϊκό μωσαϊκό, ύστερα μάλιστα και από την τελευταία διεύρυνση της ΕΕ²², (ε) στο ζητούμενο ενός ενεργού και πρωταγωνιστικού ρόλου για την ΕΕ στο πλαίσιο ενός διαρκώς μεταβαλλόμενου διεθνούς περιβάλλοντος το οποίο γεννά την ανάγκη για

Μαρία Γ. Λιοζίδου

διαρκώς πρωτοποριακούς και καινοτόμους τρόπους αντιμετώπισης των νέων ζητημάτων που ανακύπτουν²³, (στ) στο ζήτημα της «πολιτικής ενοποίησης» της ΕΕ το οποίο επιζητά μάλλον πιο καινοτόμες δράσεις, ώστε να ξεφύγει από την ατυχή μοίρα των αποτυχημένων προσπαθειών του παρελθόντος²⁴, (ζ) στην αναγκαιότητα ν' αντιμετωπισθεί το ζήτημα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης μέσα από μία νέα οπτική, όπως αυτή που υπαγορεύει το πλαίσιο ανάλυσης του «διεθνούς προβλήματος»²⁵ και (η) στην αναγκαιότητα για μια «αποφασιστική ηγεσία»²⁶ η οποία οφείλει, αφού λάβει υπόψη της την συσσωρευμένη εμπειρία του παρελθόντος,²⁷ να μην εγκαταλείψει αλλά να κατευθύνει τη δράση της προς το συνταγματικό εκείνο εγχείρημα το οποίο θα αποτελεί προϊόν και έκφραση της μοναδικής και πρωτότυπης φύσης της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης.

Συνεπώς, οι νέες προκλήσεις ενός διευρυμένου ενδοευρωπαϊκού περιβάλλοντος και οι προοπτικές για περαιτέρω γεωγραφική διεύρυνση²⁸, καθώς και το διαρκώς εξελισσόμενο διεθνές γεωπολιτικό περιβάλλον καθιστούν αναγκαία την ύπαρξη μιας ευρωπαϊκής ηγεσίας η οποία θα είναι ικανή, *ώστε να χρησιμοποιεί πρωτοποριακά την εμπειρία και τη γνώση του παρελθόντος ή να εφευρίσκει καινοτόμους τρόπους και μέσα για την επίλυση των προβλημάτων και των κρίσεων με τις οποίες έρχεται αντιμέτωπη.* Με άλλα λόγια, καθίσταται αναγκαία μια ευρωπαϊκή ηγεσία η οποία θα χαράσσει νέους-καινοτόμους-πρωτοποριακούς δρόμους και θα δίνει ικανοποιητικές απαντήσεις στα αιτήματα της συλλογικής προόδου και ευημερίας.

III. Στην ανάγκη για ένα αναθεωρημένο όραμα το οποίο θα έχει πρωτίστως κοινωνικό προσανατολισμό:

Η διττή αναγκαιότητα αναφορικά με την προώθηση τόσο του στοιχείου της *καινοτομίας* όσο και της *κοινωνικής αξίας της ηγεσίας* στη δράση της ευρωπαϊκής ηγεσίας γεννά μία τρίτη εξίσου σημαντική ανάγκη: την αναθεώρηση του στρατηγικού οραματισμού της ο οποίος πλέον οφείλει να αναφέρεται στις δύο αυτές αναγκαίες ποιότητες της ευρωπαϊκής ηγεσίας. Άλλωστε, από την άποψη της ακαδημαϊκής ανάλυσης και έρευνας το στοιχείο του οράματος ή της έμπνευσης σχεδίων που εκφράζουν υψηλά ιδανικά με κοινωνικό προσανατολισμό αποτελεί θεμελιώδες χαρακτηριστικό του φαινομένου της ηγεσίας.²⁹

Η αναγκαιότητα της έμπνευσης υψηλών οραμάτων σε περιόδους κρίσεων της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης υπογραμμίστηκε προφητικά ίσως, τόσο από τους λεγόμενους «θεμελιωτές της Ευρωπαϊκής Ιδέας» όσο και

από τους πιστούς συνεχιστές της. Ο Γάλλος διπλωμάτης και κύριος θεμελιωτής της «Ευρωπαϊκής Ιδέας», Jean Monnet, από τους πρώτους θεωρητικούς της Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, πίστευε στη διττή φύση της Ευρωπαϊκής Ηγεσίας: στην ηγεσία τόσο των οραματιστών (men of vision) όσο και των θεσμών (institutions). Για τον Monnet η δράση των οραματιστών ηγετών απαιτούνταν σε κρίσιμες καμπές της διαδικασίας ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης και υποβοηθούνταν από παλαιότερους και για το λόγο αυτό σοφότερους θεσμούς.³⁰ Για τον J.Delors η ύπαρξη οράματος για την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση κρίνεται απαραίτητη. Όπως τόνιζε ο ίδιος σε ομιλία του απευθυνόμενος στο σύνολο της ευρωπαϊκής ηγεσίας, η διαμόρφωση του Ευρωπαϊκού Οικοδομήματος χρειάζεται «την έκφραση ενός συλλογικού οράματος της Ευρώπης που θέλετε να χτίσετε».³¹ Απαραίτητη επίσης, κρινόταν από τον Delors και η ύπαρξη ανθρώπων με όραμα που «βλέπουν μακριά» (far-sighted) και που μπορούν να γεννούν μεγαλόπνοες ιδέες (people who think-big), όπως οι «θεμελιωτές της Ευρώπης», διότι «η Ιστορία ενδιαφέρεται μόνο γι' αυτούς».

Στο σημείο αυτό η ανάλυση οφείλει να προχωρήσει ένα βήμα ακόμα, διότι βρίσκεται αντιμέτωπη με ένα ακόμη επίμονο ερώτημα: –Ποιο θα μπορούσε να είναι εκείνο το είδος της ηγεσίας το οποίο προσδιορίζεται μέσα από τις συγκεκριμένες έννοιες της κοινωνικής αξίας, της καινοτομίας και του οράματος;

(B) Βήμα δεύτερο:

Ύστερα από σχετική έρευνα στο πλαίσιο της προσπάθειας να δοθεί μια όσο το δυνατόν έγκυρη και ικανοποιητική απάντηση στο κρίσιμο ερώτημα που τέθηκε πιο πάνω, διαπιστώθηκε ότι η έννοια που δύναται να προσδιοριστεί –μεταξύ άλλων αλλά κυρίως– μέσα από τις ποιότητες της καινοτομίας, της κοινωνικής αξίας και του οράματος αφορά σ' αυτήν της *δημιουργικότητας*. Ενδεικτικά, αλλά και για την οικονομία της ανάλυσης παρατίθενται ορισμένοι μόνον από τους εγκυρότερους και πιο διαδεδομένους εννοιολογικούς προσδιορισμούς του όρου δημιουργικότητα:

(α) Οι A.Housman και C.Rothenberg δηλώνουν ότι: «...έχουμε συμπεράνει ότι οι δημιουργικές πράξεις και τα δημιουργικά προϊόντα έχουν τα χαρακτηριστικά της καινοτομίας και της αξίας. Η καινοτομία ή νεωτερισμός, η εμφάνιση ευδιάκριτων χαρακτηριστικών ή οι εμπειρίες, αποτελούν ενδογενή στοιχεία της θεωρητικής σύλληψης της δημιουργικότητας».³²

(β) Για τον Gottlieb Guntern: «...η ανθρώπινη δημιουργικότητα μπορεί να οριστεί ως η ικανότητα γένεσης νέων μορφών οι οποίες θα πρέπει να πληρούν τέσσερα κριτήρια: την μοναδικότητα, τη λειτουργική επάρκεια, την αισθητική τελειότητα, και την αξία για την κοινωνία».³³

(γ) Σύμφωνα με την ηλεκτρονική εγκυκλοπαίδεια Wikipedia the free Encyclopedia: «Ως δημιουργικότητα μπορεί να οριστεί το πνευματικό φαινόμενο, οι πνευματικές ικανότητες ή/και τα εργαλεία τα οποία δύνανται να γεννήσουν (και κατ' επέκταση να αναπτύξουν) καινοτομία, έμπνευση ή ενόραση».³⁴ Ενώ παράλληλα συμπληρώνει ότι: «Στο πλαίσιο της ακαδημαϊκής βιβλιογραφίας το φαινόμενο της δημιουργικότητας υφίσταται όταν παράγεται ένα νέο προϊόν (π.χ. ένα καλλιτεχνικό προϊόν ή μια επιστημονική υπόθεση) το οποίο είναι τόσο καινοτόμο, όσο και χρήσιμο».³⁵

Συνοψίζοντας όσα προηγήθηκαν, εύλογα προκύπτει το συμπέρασμα ότι μέσα από μια γενικευμένη κατηγοριοποίηση των βασικών αιτημάτων και επιταγών που προκύπτουν τόσο στο ευρωπαϊκό όσο και στο διεθνές επίπεδο στο πλαίσιο των προκλήσεων με τις οποίες έρχεται αντιμέτωπη η ηγεσία της ΕΕ σήμερα προβάλλει έντονα η ανάγκη, ώστε η τελευταία να καταστεί περισσότερο *δημιουργική*.

Παρόλα αυτά, η ανάλυση οφείλει να προχωρήσει ένα βήμα ακόμη.

(Γ) Βήμα τρίτο:

Στο πλαίσιο μιας ουσιαστικά –και όχι τύποις– δημοκρατικής διακυβέρνησης της ΕΕ αποτελεί αναγκαία συνθήκη ότι το περιεχόμενο των εννοιών των τριών ιδιοτήτων της ευρωπαϊκής ηγεσίας στις οποίες έγινε αναφορά πιο πάνω (όραμα, καινοτομία, κοινωνική αξία) είναι στη νομιμοποιημένη διάθεση της ευρύτερης κοινωνικής επιδοκιμασίας και αποδοκιμασίας. Δηλαδή, η ταυτόχρονη συνύπαρξη των στοιχείων της κοινωνικής αξίας, του κοινωνικά προσανατολισμένου οράματος και της καινοτομίας ως αναγκαίων ποιοτήτων μιας ηγεσίας ικανής να αντιμετωπίσει τις προκλήσεις που πηγάζουν από την ευρωπαϊκή κοινωνική βάση και το διεθνές περιβάλλον προσδίδει, σχεδόν νομοτελειακά, ακόμα μία ιδιότητα στην ηγεσία της ΕΕ: τη *δημοκρατικά νομιμοποιημένη πολιτική ισχύ-εξουσία*.

Εκτός από την εννοιολογική συνάφεια ανάμεσα στον όρο ηγεσία και των λεγόμενων «όρων επιρροής»³⁶, η αναγκαιότητα για «συμμετοχή της βάσης»³⁷ στη διακυβέρνηση της ΕΕ, καθώς επίσης και στη διαμόρφωση

των συνθηκών για μια πιθανή συνταγματική πραγματικότητα για την Ευρώπη, ως απόρροια της *πολιτικής διαδικασίας*³⁸, φανερώνουν με περισσή αμεσότητα τον δημοκρατικά νομιμοποιημένο πολιτικό χαρακτήρα που οφείλει να έχει μια ευρωπαϊκή ηγεσία με αξιώσεις. Αυτό σημαίνει ότι μια γραφειοκρατική και διαχειριστική ηγεσία που παραμένει στάσιμη στη διαχείριση ζητημάτων που στη συντριπτική τους πλειοψηφία εμπίπτουν στη σφαίρα της αποκαλούμενης «χαμηλής πολιτικής» (αυτής που αφορά σε π.χ. οικονομικής φύσεως ζητήματα) δεν αποτελεί το απώτερο ζητούμενο. Ούτε επίσης, μια ηγεσία που επιδεικνύει απροθυμία για τολμηρότερες δράσεις σε ζητήματα «υψηλής πολιτικής» (π.χ. εξωτερική πολιτική και άμυνα) και πολιτικής ενοποίησης θα μπορούσε να αποδειχτεί επαρκής και αποτελεσματική σε ένα περιβάλλον βαθιάς κοινωνικής και πολιτικής κρίσης.

Η αναγκαιότητα ενίσχυσης του πολιτικού χαρακτήρα της ηγεσίας της ΕΕ επιβεβαιώνεται περαιτέρω μέσα από τον κεντρικό ρόλο που διαδραματίζουν εξορισμού οι έννοιες της πολιτικής εξουσίας και της δημοκρατικής νομιμοποίησης, αφενός αναφορικά με το ευρύτερο πλαίσιο κοινωνικής οργάνωσης και αφετέρου αναφορικά με τη δυνατότητα της ηγεσίας για ισχυρή παρουσία και παραγωγή σκοπομένων αποτελεσμάτων.

Επιβεβαιώνοντας τον προηγούμενο ισχυρισμό παρατίθενται παρακάτω, ενδεικτικά, ορισμένοι από τους εγκυρότερους, επικρατέστερους και πιο διαδεδομένους εννοιολογικούς προσδιορισμούς σύμφωνα με τους οποίους, ως πολιτική εξουσία νοείται: (α) «...κάθε μορφή θεσμοποιημένης εξουσίας μέσα στην κοινωνία, που αναφέρεται στην «κυριαρχία» για την πραγματοποίηση, υπεράσπιση και προστασία των σκοπών της πολιτικής, την ενίσχυση των μέσων και των μεθόδων για την μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα της εξουσίας».³⁹ (β) «Το σύνολο της επιρροής και των πιέσεων που χρησιμοποιούνται για τον καθορισμό και την εφαρμογή των επίσημων κρατικών πολιτικών σε μια κοινωνία. Η πολιτική εξουσία μπορεί να ασκηθεί από τους κυβερνητικούς θεσμούς ή από κυβερνητικά αντιφωνούσες ομάδες και οργανισμούς. Η πολιτική εξουσία δύναται άλλοτε ν' ασκηθεί άμεσα στο πλαίσιο διενέξεων και συγκρούσεων και άλλοτε να διατηρηθεί ως ικανότητα για πιθανή μελλοντική χρήση».⁴⁰ (γ) «...Το είδος της εξουσίας στην κατοχή ενός ατόμου ή μιας ομάδας ατόμων σε μια κοινωνία. Υπάρχουν πολλοί τρόποι για την κατοχή αυτής της εξουσίας. Επισήμως, η πολιτική εξουσία ασκείται από τους πολιτικούς ηγέτες ενός κράτους, όπως ο πρόεδρος, ο πρωθυπουργός ή ο μονάρχης ως αντιπρόσωποι ή κάτοχοι της κυριαρχίας. Παρόλα αυτά, η κατοχή της πολιτικής εξουσίας δεν περιορίζεται μόνον στους επικεφαλής των κρατών και το μέτρο στο οποίο ένα άτομο ή μια ομάδα ατόμων κατέχει μια τέτοια δύ-

ναμη είναι σχετικός του βαθμού κοινωνικής επιρροής που ασκούν επίσημα ή ανεπίσημα. Σε πολλές περιπτώσεις η επιρροή αυτή δεν περιορίζεται στο πλαίσιο ενός και μόνον κράτους και έτσι αναφερόμαστε στη διεθνή εξουσία». ⁴¹

Επίσης, μια εξουσία δύναται να χαρακτηριστεί ως πολιτική: «...όχι μόνον όταν ασκείται πάνω στη συνολική κοινωνία αλλά και όταν είναι *αποτελεσματική* και *κατάληξη* συγκρούσεων και τριβών που αφορούν ολόκληρη την κοινωνία...». ⁴² Αυτό δε που διαφοροποιεί την πολιτική εξουσία από την εξουσία είναι: «η γενικότητά της, ο συνολικός της χαρακτήρας. Ιδιότητα που προσδιορίζεται τόσο από το χώρο άσκησης της εξουσίας αυτής, όσο και από την ειδικότερη μορφή της. Το χαρακτήρα δηλ. των αποφάσεων που παίρνει». ⁴³

Συνοψίζοντας τα συμπεράσματα στα οποία κατέληξε η ανάλυση, διαπιστώθηκε επαγωγικά ότι η ανησυχητική εικόνα της βαθιάς κρίσης που παρουσιάζει τα τελευταία χρόνια η διαδικασία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης αναδεικνύει τα χαρακτηριστικά της *καινοτομίας*, της *κοινωνικής αξίας*, του *οράματος*, και της *νομιμοποιημένης πολιτικής εξουσίας* ως αναγκαίες ποιότητες της ευρωπαϊκής ηγεσίας σε επίπεδο ΕΕ. Παράλληλα, καταδεικνύει ότι ο συνδυασμός και η ταυτόχρονη συνύπαρξη των ποιοτήτων αυτών τις καθιστά ικανές να προτείνουν ένα εναλλακτικό μοντέλο πολιτικής ηγεσίας με αναφορά στη *δημιουργικότητα*.

2. Συνοπτική περιγραφή του θεωρητικού πλαισίου του εναλλακτικού μοντέλου της δημιουργικής πολιτικής ηγεσίας

Θεωρώντας ότι η πολιτική ηγεσία αποτελεί κορυφαίο κοινωνικό φαινόμενο, σημαντικής έκφρασης ισχύος, δημιουργικού χαρακτήρα, με βαθύ και ζωτικό κοινωνικό έρεισμα που συνδέει την εγχώρια με τη διεθνή πολιτική ⁴⁴ και με τις επιφυλάξεις των νοηματικών περιορισμών που εμπιρεύονται σ' έναν εννοιολογικό προσδιορισμό, επιχειρήθηκε να ορισθεί η έννοια της *δημιουργικής πολιτικής ηγεσίας*. Ορίστηκε λοιπόν, ως δημιουργική πολιτική ηγεσία αυτή, οι δράσεις της οποίας χαρακτηρίζονται από την κατοχή νομιμοποιημένης πολιτικής εξουσίας-ισχύος, από υψηλή κοινωνική αξία –ή αλλιώς υψηλή κοινωνική αναφορά– και από καινοτομία,

ενώ παράλληλα οι δράσεις της διαπνέονται από όραμα με υψηλό κοινωνικό προσανατολισμό. Πιο συγκεκριμένα, τα στοιχεία εκείνα τα οποία δύνανται να αποτελέσουν ικανές και αναγκαίες συνθήκες για τον χαρακτηρισμό μιας πολιτικής ηγεσίας ως δημιουργικής είναι: (α) το όραμα, (β) η καινοτομία, (γ) η κοινωνική αξία της ηγεσίας και (δ) η νομιμοποιημένη πολιτική εξουσία-ισχύς.

Μέσα από την ευρύτερη οπτική θεώρησή του, ο όρος δημιουργική πολιτική ηγεσία αφορά σ' εκείνη την πολιτική ηγεσία που οφείλει να αντιλαμβάνεται και να ανταποκρίνεται θετικά και δημιουργικά στις κυρίαρχες προκλήσεις που πηγάζουν τόσο από το σύνολο της κοινωνικής βάσης όσο και από τη θέση της στο διεθνές σύστημα, ενώ παράλληλα προβαίνει σε δημιουργικές τομές για την εμβάθυνση, σταθερότητα και αποτελεσματικότητα των στόχων της οι οποίοι οφείλουν να έχουν, πρωτίστως, κοινωνικό προσανατολισμό.

Τονίζεται ότι η εννοιολογική κατασκευή του εναλλακτικού μοντέλου της δημιουργικής πολιτικής ηγεσίας δύναται να έχει εφαρμογή τόσο στις ατομικές όσο και στις ομαδικές προσεγγίσεις της ηγεσίας. Δηλαδή, οι έννοιες αυτές που αποτελούν παράλληλα και προϋποθέσεις για την ύπαρξη δημιουργικής ηγεσίας στην πολιτική, δύνανται να χρησιμοποιηθούν μεθοδολογικά, είτε στο πλαίσιο των ατομικών προσεγγίσεων γύρω από την μελέτη του κυρίαρχου ηγέτη, ως ατομικής μονάδας είτε στο πλαίσιο της ομαδικής προσέγγισης της πολιτικής ηγεσίας για τη μελέτη των βιοκοινωνικών χαρακτηριστικών του πολιτικού προσωπικού (π.χ. κυβερνητικών ελίτ).⁴⁵

Ακολουθεί μια σύντομη περιγραφή του θεωρητικού-εννοιολογικού πλαισίου των επιμέρους ποιοτικών χαρακτηριστικών που συνθέτουν την εννοιολογική κατασκευή της δημιουργικής πολιτικής ηγεσίας, συμπληρωματική και διευκρινιστική των όσων προηγήθηκαν στην ανάλυση.

(I) ΟΡΑΜΑ:

Η ηγεσία που διαπνέεται από όραμα και ιδανικά είθισται να πλησιάζει περισσότερο από κάθε άλλο είδος στο πρότυπο του ιδανικού ηγέτη. Άλλωστε, η έμπνευση κοινών ιδανικών και στόχων αποτελεί βασική λειτουργία του οράματος ενός ηγέτη, ενώ η επίτευξή τους καταδεικνύει την πεμπουσία της δράσης του⁴⁶.

Σχετικά πρόσφατες τυπολογικές αναλύσεις κατατάσσουν τον οραματιστή ηγέτη ως ξεχωριστό είδος ηγεσίας⁴⁷. Σύμφωνα, επίσης, με το ιστο-

ρικό πλαίσιο ανάλυσης αποδεικνύεται, ότι η ύπαρξη οράματος γίνεται αισθητή στις πιο γνωστές τυπολογικές κατηγοριοποιήσεις της ηγεσίας. Τόσο οι «χαρισματικοί ηγέτες»⁴⁸, όπως ο Μ.Αλέξανδρος, καθώς και οι «αντι-ηγέτες»⁴⁹ όπως ο Μαχάτμα Γκάντι, αλλά και οι «επαναστατικοί ηγέτες»⁵⁰ όπως ο Β.Ι.Λένιν είχαν ως ακρογωνιαίό λίθο της ιστορικής τους δράσης την πραγμάτωση του οράματός τους: ο Μ. Αλέξανδρος την «ομόνοια» των λαών⁵¹, ο Μαχάτμα Γκάντι «την επανάσταση της μη-βίας», και ο Λένιν «την κομμουνιστική επανάσταση» και την «αταξική κοινωνία».

Σε ό,τι αφορά το όραμα του «επαναστατικού ηγέτη», ο καθηγητής Ηλ.Θερμός συντάσσεται με την πεποίθηση του Μ.Weber, σύμφωνα με τον οποίο θα πρέπει: «...να προσφέρει στις μάζες την συνειδητοποίηση της κατάστασης που επικρατεί στον κόσμο στις πραγματικές του διαστάσεις»⁵².

Για τον «χαρισματικό ηγέτη» το όραμα οφείλει να έχει μία δυναμική όχι μόνον από την άποψη της πραγμάτωσής του, αλλά και από την άποψη της εξέλιξής του παράλληλα με την ηγετική προσωπικότητα στην πορεία της μέσα στην ιστορία. Χαρακτηριστικά είναι τα παραδείγματα που αναφέρονται στην Ελληνική πολιτική πραγματικότητα από τον καθηγητή Κλ.Κουτσούκη σχετικά με την εξελικτική πορεία του ηγετικού προφίλ του Ελ.Βενιζέλου και του Κ.Καραμανλή και την παράλληλη εξέλιξη των οραμάτων που εξέφραζαν κάθε φορά για την Ελληνική κοινωνία.⁵³ Επίσης, λαμβάνοντας υπόψη τη σημασία της σχέσης ηγέτη-οπαδών και ηγέτη-κοινωνίας, υπογραμμίζεται ότι κάθε ηγέτης οφείλει: «...να έχει τη συναίνεση για τη πραγμάτωση του οράματός του, που είναι "εν", "unum..."»⁵⁴. Με άλλα λόγια, κάθε ηγέτης οφείλει να εξασφαλίζει τη δημοκρατική νομιμοποίηση του οράματός του το οποίο με τη σειρά του οφείλει να είναι ενιαίο και συμμετοχικό στο μέτρο του δυνατού.

Επίσης, αναλύοντας τη σχέση ανάμεσα στον ήρωα και τον ηγέτη, ο Σίντνεϋ Χουκ καθιστά, μεταξύ άλλων, την έμπνευση του κοινωνικού οράματος ως απαραίτητου στοιχείου για το «δημοκρατικό ήρωα»⁵⁵.

Συνεπώς, η ανάγκη ύπαρξης οράματος συμβαδίζει, μάλλον, με την ανάπτυξη και την προοπτική μιας ηγεσίας με κοινωνικές αξιώσεις. Ωστόσο, το περιεχόμενο αυτού του οράματος βρίσκεται στα χέρια των ηγετών οι οποίοι θα πρέπει κάθε φορά ν' αφουγκράζονται τα σημεία των καιρών και να απαντούν στις προκλήσεις τους. Η αναζήτηση των σημείων αναφοράς που οφείλει να έχει ένας ηγέτης κατά την έμπνευση και συγκρότηση του οράματός του είναι ένα μεγάλο ζήτημα με τεράστιες δυνατότητες διερεύνησης. Παρόλα αυτά όμως, η πλατωνική κοσμοθεωρητική οπτική έχει δώσει ήδη, τη δική της διαχρονική απάντηση σχετικά με τα σημεία αναφοράς του οράματος της πολιτικής ηγεσίας. Συγκεκριμένα,

πρόκειται για τη συνείδηση μιας ανώτερης αποστολής, η οποία συνοψίζεται στη διαφώτιση, εκπαίδευση και διάσωση των «δεσμωντών της σπηλιάς» που αντιλαμβάνονται μόνον τις σκιές των πραγμάτων και όχι τα ίδια τα πράγματα, όπως υπάρχουν στον κόσμο των ιδεών, από τους ικανούς εκείνους πολιτικούς ηγέτες που γνώρισαν το φως του κόσμου της γνώσης και «...την ιδέα του Αγαθού που σαν γίνει ορατή, πρέπει να τη συλλογιστεί κανείς ως την αιτία κάθε σωστού και ωραίου πράγματος όσον αφορά όλα τα όντα...»⁵⁶.

Το θεωρητικό μοντέλο της *δημιουργικής πολιτικής ηγεσίας* φιλοδοξεί να αξιώσει εκείνο το όραμα το οποίο θα προσανατολίζεται, κατά κύριο λόγο, στις βασικές αξίες της πλατωνικής θεώρησης σχετικά με την αποστολή της πολιτικής ηγεσίας στον κόσμο. Διευκρινίζεται επίσης, ότι οι συγκεκριμένες αξίες δεν θεωρούνται αυστηρά αποκλειστικές και απαγορευτικές οποιασδήποτε άλλης η οποία δύναται να εξασφαλίσει ευρεία κοινωνική αποδοχή και ταυτόχρονη νοηματική συγγένεια ή εννοιολογική γεινίαση ή κοινή σκοπιμότητα με τις αντίστοιχες του πλατωνικού οραματισμού. Με τον τρόπο αυτό οι πλατωνικές αξίες που αφορούν στο όραμα του ικανού πολιτικού προάγονται και αναδεικνύονται περαιτέρω.

(II) ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΑ:

Ο όρος δημιουργικότητα έχει συνδεθεί με χαρακτηριστικά όπως η φαντασία, η θεία έμπνευση, η ενόραση, η διαίσθηση, η ευφυΐα, η αξία, αλλά περισσότερο απ' όλα έχει συνδεθεί με το στοιχείο της καινοτομίας-νεωτερικότητας.⁵⁷ Για μια μεγάλη, ίσως τη μεγαλύτερη, μερίδα των σύγχρονων κυρίως, φιλοσόφων και αναλυτών ο όρος καινοτομία ή νεωτερισμός (innovation or novelty) αποτελεί την ειδοποιό συνθήκη, για τον χαρακτηρισμό μιας πράξης, μιας διαδικασίας ή ενός ατόμου ως δημιουργικού.

Για την οικονομία του άρθρου παρατίθενται ενδεικτικά ορισμένες από τις πιο διαδεδομένες απόψεις που επιβεβαιώνουν τον παραπάνω ισχυρισμό αναφορικά με τον συσχετισμό ανάμεσα στις έννοιες της καινοτομίας και της δημιουργικότητας και συμπληρώνουν όσα προηγήθηκαν στο β' βήμα της ανάλυσης του παρόντος άρθρου.

Στην καστοριαδική φιλοσοφική σκέψη η έννοια της *δημιουργίας* –ως άμεσα συσχετιζόμενης με την δημιουργικότητα– αποτελεί «...έγερση της ετερότητας, οντολογική γέννηση, ειδοποιός ενός είναι και ποιήτρια ουσίας *είδους* άλλου τρόπου και άλλου τύπου είναι και είναι-όντος»⁵⁸ και όχι «...μια λογική-οντολογία του ταυτού, της επανάληψης, του αχρονικού πά-

ντοτε (αεί)...γέννηση από το ταυτό του ταυτού ως διαφορετικού αντιτύπου του ίδιου τύπου...»⁵⁹. Δηλαδή, κατά τον Κ.Καστοριάδη η έννοια της δημιουργίας «...δεν είναι παραγωγή, κατασκευή, μεταποίηση, διεκπεραίωση του προδιαγεγραμμένου, του δυνατού ή του απλώς απρόβλεπτου, είναι ανάδυση απόλυτης οντολογικής πρωτοτυπίας»⁶⁰.

Για τον D.M.Johnson η δημιουργική πράξη δύναται να έχει πολλές διαστάσεις στις οποίες περιλαμβάνονται η πνευματική υπεροχή και πρωτοπορία του δημιουργικού ατόμου, αλλά και η ευαισθησία του απέναντι στο πρόβλημα, καθώς επίσης και η πρωτοπορία, η αυθεντικότητα, η καινοτομία, η χρησιμότητα και η καταλληλότητα του δημιουργικού προϊόντος.⁶¹

Σύμφωνα με τον A.Koestler η συχνά συνακόλουθη παρουσία της εμπνεύσεως και της διαισθητικής ενόρασης αποτελούν μέρος της δημιουργικής σκέψης και δράσης.⁶² Η T.M.Amabile υποστηρίζει ότι για την δημιουργικότητα στους τομείς των τεχνών και της λογοτεχνίας αρκεί μόνον το χαρακτηριστικό της πρωτοτυπίας, σε αντίθεση με άλλους τομείς όπου απαιτείται και η καταλληλότητα.⁶³ Επίσης, οι Mackinnon και Guilford, θεωρούν την καινοτομία ως απαραίτητο στοιχείο στη δημιουργική διαδικασία.⁶⁴

Επίσης, σύμφωνα με την ηλεκτρονική εγκυκλοπαίδεια *Wikipedia the free Encyclopedia*: «Ως δημιουργικότητα μπορεί να οριστεί το πνευματικό φαινόμενο, οι πνευματικές ικανότητες ή/και τα εργαλεία τα οποία δύναται να γεννήσουν (και κατ' επέκταση να αναπτύξουν) καινοτομία, έμπνευση ή ενόραση»⁶⁵. Ενώ παράλληλα συμπληρώνει ότι: «Στο πλαίσιο της ακαδημαϊκής βιβλιογραφίας το φαινόμενο της δημιουργικότητας υφίσταται όταν παράγεται ένα νέο προϊόν (π.χ. ένα καλλιτεχνικό προϊόν ή μια επιστημονική υπόθεση) το οποίο είναι τόσο καινοτόμο, όσο και χρήσιμο»⁶⁶.

Στον ιδιαίτερο χώρο της επιστημονικής έρευνας, η δημιουργικότητα ορίζεται και ως: «η ικανότητα να επιλύσουμε προβλήματα τα οποία αξίζουν επίλυσης. Είναι η ικανότητα να δημιουργούμε γνώση. Η δημιουργικότητα είναι προσδιοριστική των αντικειμένων που εξετάζει: είναι η μεταγνώση (meta-knowledge) του πώς να επιλύσουμε μία συγκεκριμένη τάξη προβλημάτων»⁶⁷. Καθώς, επίσης και ως: «η παραγωγή πληροφοριών οι οποίες δεν υπήρχαν από πριν. Όλες οι νέες μονάδες πληροφοριών βασίζονται σε ήδη υπάρχουσες και είναι νέες επειδή αναδομούν τις ήδη υπάρχουσες και/ή εισάγουν νέα πληροφοριακά δεδομένα σ' αυτές»⁶⁸.

Σε ό,τι αφορά τη θεώρηση του όρου καινοτομία στο πλαίσιο του εναλλακτικού μοντέλου της δημιουργικής πολιτικής ηγεσίας υπογραμμίζεται ότι γειτνιάζει με την άποψη των A.Housman και C.Rothenberg σύμφωνα με την οποία: «Ένα προϊόν αποτελεί δημιουργία όσο δηλώνει συγκεκρι-

μένες πρωτόγνωρες ποιότητες οι οποίες εμπεριέχονται σε μία νέα συγκεκριμένη αξία»⁶⁹. Συνεπώς, σε ό,τι αφορά το συσχετισμό της εννοιολογικής κατασκευής της δημιουργικής πολιτικής ηγεσίας με τον όρο καινοτομία ένας πολιτικός ηγέτης είναι δημιουργικός εφόσον είτε ο ίδιος είτε οι δράσεις του σχετίζονται με συγκεκριμένες πρωτόγνωρες –και άρα καινοτόμες– ποιότητες που αφορούν στην ευημερία του ευρύτερου κοινωνικού συνόλου και ενσαρκώνονται σε μία συγκεκριμένη αξία ή εγχείρημα.

(III) ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΞΙΑ ΤΗΣ ΗΓΕΣΙΑΣ:

Με έναν γενικό και ολιστικό προσδιορισμό, ως *κοινωνική αξία της ηγεσίας* εννοείται ο αντίκτυπος, η επίδραση και η σημασία που έχει το φαινόμενο της ηγεσίας στο κοινωνικό σύνολο όπως αυτό προκύπτει μέσα από την άρρηκτη και διαλεκτική σχέση αλληλεξάρτησης που υφίσταται ανάμεσα στις μεταβλητές ηγεσίας-κοινωνίας. Πιο συγκεκριμένα όμως, το στοιχείο της κοινωνικής αξίας της ηγεσίας υποδηλώνει το αν και κατά πόσο η πολιτική ηγεσία κατά τη δράση της έχει ως ουσιαστικό σημείο αναφοράς το κοινωνικό σύνολο στο οποίο απευθύνεται. Με άλλα λόγια, πρόκειται για την αναφορά της ηγεσίας στο κοινωνικό σύνολο.

Επισημαίνεται ωστόσο, η ύπαρξη δυσκολιών κατά τον προσδιορισμό και την εκτίμηση της επίδρασης του φαινομένου της ηγεσίας στο κοινωνικό σύνολο, εφόσον αυτή αποτελεί μεταβλητή εξαρτώμενη από τα εκάστοτε ιστορικά, κοινωνικά και πολιτικά πλαίσια στα οποία εμφανίζεται και μελετάται. Το γεγονός αυτό, αν και λειτουργεί ως ένα βαθμό ανασταλτικά, εντούτοις δύναται να καμφθεί εφόσον όμως, προηγούνται οι απαραίτητες μεθοδολογικές και λοιπές απαιτούμενες διευκρινίσεις για την εξασφάλιση της εγκυρότητας του συγκεκριμένου εγχειρήματος.

Οι κυριότεροι λόγοι που συμπληρώνουν τα συμπεράσματα της συλλογιστικής διαδικασίας των τριών βημάτων που προηγήθηκε σχετικά με την αξίωση του στοιχείου της κοινωνικής αξίας της ηγεσίας ως προαπαιτούμενου στο θεωρητικό πλαίσιο της εννοιολογικής κατασκευής της δημιουργικής πολιτικής ηγεσίας αφορούν:

α) Στο γεγονός ότι η συγκεκριμένη ποιότητα της ηγεσίας εμπίπτει στο γενικότερο θεωρητικό πλαίσιο ανάλυσης της φύσης του φαινομένου της ηγεσίας και ειδικότερα στο ζήτημα του συσχετισμού ηγεσίας-οπαδού, εφόσον η ηγεσία ως καθολικό και παγκόσμιο φαινόμενο είναι εννοιολογικά εξαρτώμενο από την ύπαρξη και λειτουργία ενός κοινωνικού συνόλου. Ο Gary Youlk, αναφέρει επτά ορισμούς της ηγεσίας στους οποίους υπερ-

τονίζεται ο συσχετισμός της ηγεσίας με την ύπαρξη μιας ομάδας, των οπαδών και γενικότερα της ύπαρξης ενός κοινωνικού συνόλου.⁷⁰ Για τον D.Rustow: «Είναι σαφές ότι κανείς δεν μπορεί να γίνει ηγέτης όντας σε απομόνωση. Δεν φτάνει να ρωτήσει κανείς: Ποιος είναι ο ηγέτης; Μια πιο ουσιαστική ερώτηση αποτελεί το τετράπτυχο: Ποιος οδηγεί ποιον, από πού και προς τα πού; Ο χαρακτήρας του ηγέτη, το παιγνίδι των ιστορικών συνθηκών και η επιτυχία ή αποτυχία ενός κινήματος να φτάσει τους σκοπούς του είναι εξίσου σπουδαία μέρη της ολικής διαδικασίας»⁷¹. Όπως αναφέρεται από παρόμοιες αναλύσεις: «η αναγνώριση του ρόλου του ηγέτη από το κοινό είναι ίσως το πρώτο από τα τρία βασικά χαρακτηριστικά που μορφοποιούν την ύπαρξή του»⁷², ενώ παράλληλα υπογραμμίζεται ότι: «ο “κοινωνικός” ρόλος του ηγέτη για να είναι αποτελεσματικός και να εκτελεί το σκοπό του, πρέπει να αναγνωρίζεται συνεχώς και να υποστηρίζεται από τον κόσμο. Μια σχέση συναισθηματικής αλληλεπίδρασης μεταξύ του λαού και του ηγέτη προϋποθέτει τη συνεχή επιθυμία των μαζών να αναγνωρίζουν τις ικανότητές του και να υποστηρίζουν το ρόλο του, έτσι που να επιτύχει να κατευθύνει τις δυνάμεις της κρίσης και να εγκαθιδρύσει μια καινούργια κοινωνική δομή»⁷³.

β) Στην παραδεδωγμένη σημασία του στο πλαίσιο της πολιτικής ανάλυσης και της ανάλυσης του φαινομένου της πολιτικής ηγεσίας. Έγκριτοι πολιτικοί αναλυτές και ερευνητές θεωρούν το στοιχείο της κοινωνικής αξίας της ηγεσίας, άλλοτε ως τον ακρογωνιαίο λίθο και ως το βασικότερο αίτιο στην ανάλυση της πολιτικής ηγεσίας και άλλοτε ως την κυριότερη προϋπόθεση για την πλήρη ανάπτυξη της ηγεσίας. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι για τον J.Blondel ο ακρογωνιαίος λίθος στην ανάλυση της πολιτικής ηγεσίας είναι: «...η επίδραση που οι ηγέτες έχουν (ή δύνανται να έχουν) στην κοινωνία τους»⁷⁴. Ενώ ο Ken Endo, θεωρεί ότι: «Εάν είναι να μας ενδιαφέρει η πολιτική ηγεσία είναι μόνο στο βαθμό στον οποίο οι ηγέτες θα μπορούσαν ν' αλλάξουν το ρου της ιστορίας...»⁷⁵. Σύμφωνα, επίσης, με τον Howard Gardner, βασική προϋπόθεση για την πλήρη ανάπτυξη της ηγεσίας αποτελεί η αναγκαιότητα συνεργασίας ανάμεσα σε ηγέτες και οπαδούς: «...για να οικοδομήσουν κάποιο είδος θεσμού ή οργάνωσης που θα ενσαρκώνει τις κοινές τους αξίες»⁷⁶.

γ) Στη διαπίστωση της διαχρονικής του παρουσίας στα πλαίσια των κυριότερων πολιτικών θεωριών που είναι άμεσα ή έμμεσα συνυφασμένες με το κοινωνικό φαινόμενο της πολιτικής ηγεσίας. Παρακολουθώντας τη διαχρονική εξελικτική πορεία της πολιτικής θεωρίας από τα πρώτα στάδια της ανθρώπινης κοινωνικής οργάνωσης μέχρι την κλασική αρχαιότητα, τον μεσαίωνα, τον διαφωτισμό, την βιομηχανική επανάσταση και έως

τις μέρες μας· μέσα από την πλατωνική «Πολιτεία», τον μακιαβελικό «Ηγεμόνα», τις αρχές τις εθνικής κυριαρχίας του J.Bodin, το «Λεβιάθαν» του Th.Hobbes, τον ωφελιμισμό του Bentham, την διαλεκτική του Hegel, τον ιστορικό υλισμό του Marx, την Οκτωβριανή επανάσταση του B.I.Lenin· τους ελιτιστές, μαρξιστές και τους πλουραλιστές αναλυτές της ηγεσίας, καθώς και το πιο σύγχρονο θεωρητικό πλαίσιο συζήτησης γύρω από την παγκοσμιοποίηση, το φαινόμενο της ηγεσίας συσχετίστηκε, μεταξύ άλλων, με το ζητούμενο της επιδίωξης κοινωνικών ιδανικών, ατομικών και συνταγματικών δικαιωμάτων, κοινωνικών ελευθεριών, της ισονομίας, της δίκαιης κατανομής εισοδήματος, της εξάλειψης των ταξικών διαφορών, της εξουσιαστικής καταπίεσης και της κοινωνικής ευημερίας.⁷⁷ Δηλαδή, με την επιδίωξη στοιχείων που παραπέμπουν άμεσα σ' αυτό που μεταφράζεται ως κοινωνική αξία της ηγεσίας.

(IV) ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΞΟΥΣΙΑ-ΙΣΧΥΣ:

Η πολιτική εξουσία αποτελεί έννοια θεμελιώδους σημασίας για την ερμηνεία, την κατανόηση και τη χάραξη της πολιτικής, καθώς και έκφραση της πολιτικής ηγεσίας. Τόσο στις προκρατικές όσο και στις κρατικές κοινωνικές δομές, η πολιτική εξουσία –σ' όλες τις κοινωνικές εκδηλώσεις της– αποτέλεσε αντικείμενο της πολιτικής επιστήμης: «...γιατί είναι μέρος της εξουσίας, υπό την έννοια της ιστορικής της εξέλιξης και προοπτικής μέσα στην ανθρώπινη κοινωνία»⁷⁸.

Στην αρχαία ελληνική κλασική σκέψη και συγκεκριμένα στον Αριστοτέλη συναντά κανείς τη στενή σύνδεση ανάμεσα στην έννοια της πολιτικής κοινωνίας και στις έννοιες της –πολιτικής– εξουσίας, της κυβέρνησης, της κυριαρχίας και γενικότερα της εξουσιαστικής επιβολής.⁷⁹ Κατά τον μεσαίωνα ο N.Machiavelli στο έργο του, *Ο Ηγεμών*, εστίασε εξαιρετικά το ενδιαφέρον του στα ζητήματα εξουσίας. Επίσης, ο Th.Hobbes ανακήρυξε την εξουσία: «...ως ουσιώδη στην ανθρώπινη επιδίωξη για την αποφυγή του πόνου και την απόκτηση ευχαρίστησης»⁸⁰, ενώ ο K.Marx θεωρούσε την ιστορία της πολιτικής ως την έκφραση της κυρίαρχης κοινωνικής τάξης.

Στο σύγχρονο πλαίσιο της ανάλυσής της, η *πολιτική εξουσία* ορίζεται ως η: «...κάθε μορφή θεσμοποιημένης εξουσίας μέσα στην κοινωνία, που αναφέρεται στην «κυριαρχία» για την πραγματοποίηση, υπεράσπιση και προστασία των σκοπών της πολιτικής, την ενίσχυση των μέσων και των μεθόδων για την μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα της εξουσίας».⁸¹

Ο ορισμός που δίδεται από τον M.Weber για την πολιτική και για τον πολιτικό καταδεικνύει μια σχέση εννοιολογικής αλληλεξάρτησης ανάμεσα σε πολιτική και εξουσία: «...“πολιτική” για μας σημαίνει αγώνα για να μετάσχουμε στην εξουσία ή για να επηρεάσουμε τη διανομή της εξουσίας είτε μεταξύ κρατών είτε μεταξύ ομάδων μέσα σ’ ένα κράτος... όποιος κάνει πολιτική, επιδιώκει τη δύναμη – είτε τη δύναμη ως μέσον στην υπηρεσία άλλων σκοπών, ιδανικών ή εγωιστικών, είτε “τη δύναμη για τη δύναμη”, δηλαδή για ν’ απολαμβάνει το αίσθημα του γοήτρου, που δίνει η δύναμη»⁸². Παράλληλα, ο ίδιος υποστήριζε ότι κριτήριο για τον χαρακτηρισμό μιας κοινωνίας ως πολιτικής αποτελεί το: «...αν και κατά πόσο η εφαρμογή της τάξεως που έχει επιβάλλει εξασφαλίζεται κατά τρόπο νόμιμο μέσα σ’ ένα δεδομένο εδαφικό χώρο με την άσκηση και την απειλή της φυσικής βίας από το μέρος του κυβερνώντος προσωπικού»⁸³.

Στο σημείο αυτό διευκρινίζεται ότι στο πλαίσιο της εννοιολογικής κατασκευής της δημιουργικής πολιτικής ηγεσίας, αν και λαμβάνονται σοβαρά υπόψη οι προβληματισμοί που προκύπτουν γύρω από την ηθική υπόσταση του φαινομένου της ηγεσίας, εντούτοις, αποφεύγονται οι ακραίες τοποθετήσεις που άλλοτε «δαιμονοποιούν» την εξουσία και άλλοτε την αντιμετωπίζουν ως «αξιακά ουδέτερη» (value neutral) έννοια. Συνεπώς, για την αντιμετώπιση του διλήμματος που προκύπτει γύρω από το ζήτημα της εξουσίας «του καλού ή του κακού», αλλά και για την θεωρητική θωράκιση της εννοιολογικής κατασκευής της δημιουργικής πολιτικής ηγεσίας απέναντι στις ποικίλες μορφές κατάχρησης της πολιτικής εξουσίας προτάσσεται ως προαπαιτούμενο το στοιχείο της δημοκρατικής νομιμοποίησής της.

Οι θεωρητικές προσεγγίσεις που υπερθεματίζουν και ενισχύουν την πεποίθηση ότι η νομιμοποίηση της εξουσίας αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση, ώστε η εξουσία να είναι αποτελεσματική απαντώνται καθόλη, σχεδόν, την εξελικτική πορεία της πολιτικής φιλοσοφίας. Σύμφωνα με την πολιτική σκέψη του Κικέρωνα τονίζεται ότι, μπορεί η εξουσία να ασκείται από την κυβέρνηση, κατοικεί όμως στον λαό, ενώ ο J.J.Rousseau θεωρεί ότι: «...ο δυνατότερος δεν είναι ποτέ αρκετά δυνατός για να είναι αφέντης, εκτός εάν μεταμορφώσει την δύναμη σε δικαίωμα και την υπακοή σε καθήκον»⁸⁴. Στη σύγχρονη πολιτική σκέψη, μέσα από την έρευνα του ζητήματος της νομιμοποίησης της εξουσίας, επιδιώκεται η ανάλυση και η ερμηνεία των διαφορετικών μορφών διακυβέρνησης, καθώς και οι λόγοι για τους οποίους διατηρούνται σταθερά ή καταρρέουν τα πολιτικά συστήματα.⁸⁵ Σύμφωνα με τους John French και Bertram Raven: «η νομιμοποιημένη δύναμη, η οποία βασίζεται στην αντίληψη των οπαδών ότι ο

ηγέτης έχει το νόμιμο δικαίωμα ή την εξουσία ν' ασκεί επιρροή επάνω τους...», αποτελεί μια από τις πέντε βάσεις της εξουσίας.⁸⁶ Η σημασία της νομιμοποίησης της πολιτικής εξουσίας θεωρείται σχεδόν δεδομένη διότι όπως επισημαίνεται: «...το είδος της εξουσίας η άσκηση της οποίας εξαρτάται από την νομιμοποίησή της φαίνεται ν' αποτελεί το πλέον κυρίαρχο στοιχείο. Η ευρέως νομιμοποιημένη εξουσία που αποκαλείται και "ολοκληρωμένη εξουσία" (integrative power), φαίνεται ότι αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση, ώστε η εξουσία να είναι αποτελεσματική»⁸⁷.

Στο πλαίσιο της δημιουργικής πολιτικής ηγεσίας, η πολιτική εξουσία υπακούει στην αρχή της δημοκρατικής νομιμοποίησης ή αλλιώς στην αρχή της «εξουσίας των πολλών» και αποβλέπει ταυτόχρονα στην προώθηση του «κοινού συμφέροντος» με την αριστοτελική έννοια του όρου⁸⁸. Συνεπώς, αυτό σημαίνει ότι οποιαδήποτε μορφή εξουσίας καταστρατηγεί την αρχή της δημοκρατικής νομιμοποίησης και εμπίπτει σε αυταρχικά και ολοκληρωτικά καθεστώτα τα οποία εκμηδενίζουν τη συλλογική δημοκρατική βούληση, τα ατομικά δικαιώματα και το κράτος δικαίου δε θα μπορούσε να απευθύνεται στο είδος της δημιουργικής πολιτικής ηγεσίας.

Συνοψίζοντας, τονίζεται ότι η έννοια της πολιτικής εξουσίας-ισχύος είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με το φαινόμενο της ηγεσίας, παραμένει ένα από τα κυριότερα και θεμελιώδη ζητήματα μελέτης της πολιτικής επιστήμης και καταλαμβάνει κεντρική θέση στη λειτουργία και εξέλιξη της κοινωνίας, ενώ παράλληλα δίνει τη δυνατότητα στην ηγεσία που την κατέχει και την ασκεί, να καθορίζει τους στόχους και τα μέσα για την επίτευξή τους. Δηλαδή, τη δυνατότητα να χαράσσει πολιτική, αλλά και να την εφαρμόζει στο πλαίσιο της κοινωνικής οργάνωσης. Η δημοκρατική νομιμοποίηση της εξουσίας, η ανάδειξη και η προώθησή της αποτελούν σημαντικά πολιτικά ζητούμενα στη σύγχρονη πολιτειακή οργάνωση, αλλά και απαραίτητο χαρακτηριστικό στοιχείο στο μοντέλο της *δημιουργικής πολιτικής ηγεσίας*.

3. Επίλογος

Ολοκληρώνοντας το συλλογισμό που αναπτύχθηκε στο παρόν άρθρο υπογραμμίζεται ότι στη διάρκεια της ιστορικής πορείας του Ευρωπαϊκού Εγχειρήματος αναδείχθηκαν κατά καιρούς ηγετικές φυσιογνωμίες –όπως π.χ. οι J.Monnet, R.Schuman, Ch.DeGaulle, C.Adenauer, Fr.Mitterrand,

V.Brand, H.Schmitt, καθώς και A.Spinelli, W.Hallstein και J.Delors– που σύνδεσαν τα ονόματά τους με συγκεκριμένες δράσεις και οράματα καθοριστικά για το μέλλον της Ευρώπης, λειτουργώντας αποφασιστικά και δημιουργικά στην αντιμετώπιση των κρίσεων που έπληξαν τη διαδικασία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης.

Παρόλα αυτά, εστιάζοντας στην εικόνα που παρουσιάζει η σημερινή ηγεσία της ΕΕ στο κατώφλι του 21ου αιώνα και ιδιαίτερα μέσα στη δίνη μιας παγκόσμιας οικονομικής κρίσης καταλήγει κανείς σε μια σειρά μάλλον δυσάρεστων συμπερασμάτων. Τα συμπεράσματα αυτά προκύπτουν εύλογα μέσα από την ανάλυση ορισμένων μόνον –αλλά ενδεικτικών του κλίματος– από τις σημαντικότερες προκλήσεις με τις οποίες έρχεται αντιμέτωπη η ευρωπαϊκή ηγεσία, τη στάση της σε ότι αφορά την αντιμετώπισή τους, αλλά ιδιαίτερα τη διαχρονική αδυναμία της να γεφυρώσει το χάσμα που υφίσταται μεταξύ αυτής και του ευρύτερου ευρωπαϊκού κοινωνικού συνόλου σε ζητήματα διακυβέρνησης της ΕΕ και συμμετοχής στη χάραξη της πορείας της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Συνεπώς, μάλλον τείνει να συμφωνήσει κανείς με την άποψη του πρώην προέδρου της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, J.Delors, ότι: «Δεν υπάρχει πια για την Ευρώπη εκείνη η πίστη που διακατείχε μεγάλους πολιτικούς ηγέτες και τους επέτρεπε να κινούν βουνά»⁸⁹.

Η διαπίστωση γύρω από το έλλειμμα της ευρωπαϊκής ηγεσίας οδηγεί μοιραία σε ερωτήματα σχετικά με την αναγκαιότητα ενός εναλλακτικού μοντέλου ηγεσίας το οποίο θα προσεγγίζει με αξιώσεις τα αιτήματα και τις ανάγκες μιας εξελισσόμενης –ευρωπαϊκής– κοινωνίας του 21ου αιώνα, ενώ παράλληλα θ' ανταποκρίνεται με επάρκεια στις επιταγές για μια ισχυρή διεθνή παρουσία. Όπως προέκυψε από την ανάλυση που προηγήθηκε, μια καινοτόμος πρόταση αναφορικά με αυτό το εναλλακτικό μοντέλο ηγεσίας αποτελεί το αντίστοιχο της *δημιουργικής πολιτικής ηγεσίας*.

Ολοκληρώνοντας, οφείλει να διευκρινισθεί από την γράφουσα ότι η πρόταση γύρω από το εναλλακτικό θεωρητικό μοντέλο της δημιουργικής πολιτικής ηγεσίας στην ΕΕ, που παρουσιάστηκε στο παρόν άρθρο, είναι απαλλαγμένη από την αυταπάτη ότι αυτό καθαυτό το εναλλακτικό μοντέλο ηγεσίας δύναται ν' αποτελέσει «πανάκεια» στα αδιέξοδα και στις προκλήσεις που αντιμετωπίζει σήμερα η ευρωπαϊκή ηγεσία. Αυτό, άλλωστε, δεν το έχει καταφέρει κανένα από τα γνωστά μοντέλα ηγεσίας μέχρι σήμερα διότι το φαινόμενο της ηγεσίας μέσα από τον άμεσο, άρρηκτο και διαλεκτικό συσχετισμό τον κοινωνικό σχηματισμό⁹⁰, εμπλέκεται σε μια διαδικασία διαρκούς αλληλεξάρτησης με την εξέλιξη των κοινωνικών δομών. Το εναλλακτικό μοντέλο της δημιουργικής ηγεσίας αναφέρεται κυ-

ρίως, στις δεδομένες κοινωνικές δομές των τελευταίων ετών ενός «υπό κατασκευήν» Ευρωπαϊκού Οικοδομήματος, καθώς και στα αιτήματα που αυτές επιτάσσουν, ενώ η διάρκεια και η εγκυρότητά του αναμένεται να δοκιμαστούν στο χρόνο.

Τέλος, υπογραμμίζεται ότι η σκοπιμότητα γύρω από την πρόταση της εννοιολογικής κατασκευής της δημιουργικής πολιτικής ηγεσίας ενισχύεται περαιτέρω από το επιχείρημα της υιοθέτησης του θεωρητικού πλαισίου της *δημιουργικότητας* ως εναλλακτικής πρότασης στα προβλήματα που σχετίζονται με την ανθρώπινη πρόοδο και εξέλιξη. Άλλωστε, όπως τονίζεται χαρακτηριστικά: «...Η έρευνα γύρω από τη δημιουργικότητα βρίσκεται στη πρώτη γραμμή των σύγχρονων ορθολογικών ζητημάτων [contemporary rational inquiry], διότι δύναται να ρίξει φως σε σημαντικά πεδία, στις ιδιαίτερες περιοχές της συμπεριφορικής επιστήμης και της φιλοσοφίας και ακόμη βαθύτερα διότι αφορά ένα θέμα που είναι συνδεδεμένο με την ανθρώπινη επιβίωση: την κατανόηση και την βελτίωση του ανθρώπου και του κόσμου σε μία εποχή, όπου τα συμβατικά μέσα κατανόησης και βελτίωσης φαντάζουν ξεπερασμένα και αναποτελεσματικά»⁹¹.

Βιβλιογραφία

Ελληνική

- Αντωνακόπουλος, Α., *Εισαγωγή στην πολιτική επιστήμη*, Αθήνα-Κομοτηνή, Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1984.
- Αριστοτέλης, *Άπαντα, Πολιτικά* (βιβλία Γ', Δ', Ε'), Κάκτος(επιμ. εκδ.), Αθήνα, 1993.
- Βανταράκης, Ε., «Μια φιλοσοφία για τη Δημιουργία», στο εκδ. Όμιλος Φίλων του Κορνήλιου Καστοριάδη & Έψιλον/Βιβλία, *Ψυχή, Λόγος, Πόλις. Αφιέρωμα στον Κορνήλιο Καστοριάδη*, Έψιλον/Βιβλία, Αθήνα, 2002.
- Βέμπερ, Μ., *Η Πολιτική ως Επάγγελμα*, β'εκδ., (εισαγωγή και μετάφραση Μιχαήλ Γ. Κυπραίου), Αθήνα, Παπαζήσης, 1987.
- Διαμαντόπουλος, Θ., *Η Έννοια της Εξουσίας στη Σύγχρονη Πολιτική Επιστήμη: Απόπειρα ενός Λειτουργικού Ορισμού*, Αθήνα-Κομοτηνή, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1985.

Μαρία Γ. Λιοζίδου

- Ήφαιστος, Π., Κοσμοθεωρητική Ετερότητα και Αξιώσεις εθνικής κυριαρχίας. Ευρωπαϊκή άμυνα, ασφάλεια και πολιτική ενοποίηση, Αθήνα, Ποιότητα, 2001.
- Θερμός, Ηλ., *Ο ηγέτης. Μελέτη στο φαινόμενο της ηγεσίας*, Αθήνα, 1977.
- Κασιούρας, Δ.Γ., επιμ., *Σύντομο Κοινωνικοπολιτικό Λεξικό*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1995.
- Καστοριάδης, Κ., *Η φανταστική θέσμιση της κοινωνίας*, μτφρ. Σ.Χαλικιάς, Γ.Σπαντιδάκη, Κ.Σπαντιδάκη, εκδ. Ράππα, Αθήνα, 1981.
- Κουσκουβέλης, Ηλ.Ι., *Λήψη Αποφάσεων, Κρίση και Διαπραγμάτευση Θεωρία και Πράξη*, Αθήνα, Παπαζήσης, 1997.
- Κουτσούκης, Κλ., *Η πολιτική ηγεσία. Θεωρία, συγκριτική έρευνα του πολιτικού προσωπικού και ανάλυση των πολιτικών ηγετών*, Αθήνα, Εκδ. Ε. Αναστασίου, 1990.
- Κουτσούκης, Κλ., Πολιτική Ηγεσία – Ηγέτες: Ταυτότητα – Προσωπικότητα – Συμπεριφορά. Εισαγωγή στη θεωρία, τις μεθοδολογικές προσεγγίσεις και την εμπειρική έρευνα, β' αναθεωρημένη έκδοση, Αθήνα, Εκδόσεις Ε.Α. Αναστασίου, 2001.
- Λιοζίδου, Μ., Ηγεσία και Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση: Αναζήτηση Εναλλακτικών Μορφών Δημιουργικής Ηγεσίας, διδακτορική διατριβή που υποβλήθηκε στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, στο Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, 2006.
- Μαρκής, Δ., *Η κατασκευή της Ευρώπης, παραδοξολογίες της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης*, Αθήνα, Κριτική, 2000.
- Παναγόπουλος, Επ., *Οι Ελληνικές ρίζες του Αμερικανικού Συντάγματος*, Αθήνα, Παπαζήσης, 1996.
- Πλάτων, *Πολιτεία*, μετ. Ν.Μ.Σκουτερόπουλος, Αθήνα, ΠΟΛΙΣ, 2002.
- Ρεζέ Μοσταφά/Φίλιπς Ρέι, *Επαναστάτες. Από τον Κρόμγουελ ως τον Ροβεσπιέρο και από τον Λένιν στον Τσε Γκεβάρα*, πρόλογος-επιμέλεια ελληνικής έκδοσης: Κλ. Κουτσούκης, (μετ. Αιμιλία Παπαδημητρίου), Αθήνα, Φιλίστωρ, 1999.
- Τομαρά-Σιδέρη, Μ., *Η Ελληνική Τοπική Αυτοδιοίκηση: Κοινότητα βίου, κράτος, πολιτική*, Παπαζήσης, 1999.
- Φρομ, Έριχ, *Αναλυτική Κοινωνιοψυχολογία*, Αθήνα, Επίκουρος, 1975.

Ξενόγλωσση

- Bottomore, T.B., *Ελίτ και Κοινωνία*, μετ. Θ. Μπανούση, Αθήνα, ΕΚΔΟΣΕΙΣ 70, 1982.

- Gardner, H., *Ηγετικές Προσωπικότητες. Μια Ανατομία της Ηγεσίας*, Αθήνα, Singular Publications, 1996.
- Ackerman, B., *The Future of Liberal Revolution*, New Haven, Yale University Press, 1992.
- Barker, E., *The Politics of Aristotle*, New York, Oxford University Press, 1962.
- Blondel, J., *Political Leadership: Towards a General Analysis*, London, Sage, 1987.
- Bogdador, V., *Constitutions in Democratic Politics*, Aldershot, Gower, 1988).
- Bogdador, V., «The European Union, the Political Class and the People», στο Hayward, J. επιμ. εκδ., *Elitism, Populism and European Politics*, Oxford, Clarendon Press, 1996.
- Dahl, R.A., *Who Governs?*, New Haven, Connecticut, 1961.
- Eisenstadt, S., *Max Weber: Charisma and institution building*, Chicago, 1968.
- Endo, K., *The Presidency of the European Commission under Jacques Delors. The Politics of Shared Leadership*, Basingstoke, Macmillan Press Ltd., 1999.
- Evans, P./Jacobson H./Putnam R., (επιμ. εκδ.), *Double-Edge Diplomacy: International Bargaining and Domestic Politics*, Berkeley, University of California Press, 1993.
- French J.R.P./ Raven, B., *The Bases of Social Power*, Darwin Cartwright, 1959.
- Guntern, G., *The Challenge of Creative Leadership*, London, Shepherd-Walwyn Ltd., 1997.
- Hayward, J., *Elitism, Populism and European Politics*, Oxford, Clarendon Press, 1996.
- Hook, S., *The Hero in History*, 4η έκδ., Boston, Beacon Press, 1962.
- Johnson, D.M., *Systematic introduction to the psychology of thinking*, Harper & Row, 1972.
- Koestler, A., *The act of creation*, 1964.
- Krieger, J., *The Oxford Companion to politics of the world*, Oxford University Press, 1993.
- Monnet, J., *Memoirs*, Paris, Fayard, 1976.
- Morgan, R., «The European Community: The Constitution of a Would-be Polity», στο V.Bogdador, *Constitutions in Democratic Politics*, Aldershot, Gower, 1988.
- Rothenberg A./Hausman, C. R., *The Creativity Question*, Durham, Duke University Press, 1976.
- Rousseau, Jean Jacques, *The Social Contract and Discourses*, London, J.M.Dent, 1993.
- Searing, D.D., «Models and Images of Man and Society in Leadership Theory»,

Μαρία Γ. Λιοζίδου

- στο Page, G.D., επιμ. εκδ., *Political Leadership. Readings from an Emerging Field*, New York, The Free Press, 1972.
- Slater, M., «Political Elites, Popular Indifference and Community Building», στο Nelsen, B.F./Stubbs, A.C-G., *The European Union: Readings on the Theory and Practice of European Integration*, 2η εκδ., Basingstoke, Macmillan Press Ltd., 1998
- Wallace, W./Smith, J., «Democracy or Technocracy? European Integration and the Problem of Popular Consent», στο Hayward, J., *Elitism, Populism and European Politics*, Oxford, Clarendon Press, 1996.
- Weber, M., *Economy and Society*, Berkeley, University of California Press, 1978.
- Weber, M., *The Theory of Social and Economic Organization*, μετ. A.M.Henderson και Talcott Parsons, New York, Oxford University Press, 1947.
- Weiler, J.H., «After Maastricht: Community Legitimacy in Post-1992 Europe», στο Adams, W.J., επιμ.εκδ., *Singular Europe: Economy and Polity of the European Community after 1992*, University of Michigan Press, 1993.
- Weiler, J.H./Haltern, U.R./Mayer, F.C. «European Democracy and Its Critique», στο Hayward, J., επιμ.εκδ., *The Crisis of Representation in Europe*, Frank Cass, 1995.
- Youlk, G., *Leadership in Organizations*, New Jersey, Englewood Cliffs, Prentice Hall Inc., 1981.

Έγγραφα της ΕΕ

- Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, *Ευρωπαϊκή Διακυβέρνηση – Μια Λευκή Βίβλος*, COM(2001) 428 (τελικό), (2001/C287/01), Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, 12.10.2001.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Ατζέντα 2000: 1. Για μια ισχυρότερη και διευρυμένη Ευρώπη*, Τόμος Ι, COM (97) 2000, Αρ. Καταλόγου: CB-CO-97-379-GR-C, Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Επίσημων Εκδόσεων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Έκθεση της Επιτροπής για την Ευρωπαϊκή Διακυβέρνηση*, Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Επίσημων Εκδόσεων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, 2003.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Η συμβολή της Επιτροπής κατά την περίοδο προβληματισμού και πέραν αυτής: Σχέδιο Δ για δημοκρατία, διάλογο και δημόσια συζήτηση και Λευκή Βίβλος για μια ευρωπαϊκή πολιτική επικοινωνίας*, Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Συμβούλιο, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την

- Επιτροπή των Περιφερειών, C 229, 22.9.2006, σ. 67- 71.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή, «Περιφερειακή Πολιτική, Ενημερωτική Επιστολή αριθμ. 68», *INFOREGIONEWS*, (Οκτώβριος), 1999.
- Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, *Συμπεράσματα της Προεδρίας, Λάκεν, 14-15/12/2001*, doc.SN 300/1/01, REV1.
- Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, *Τα Συμπεράσματα του Συμβουλίου της ΕΕ της 21/22 Ιουνίου 2007*, 11177/1/07, REV 1, CONCL 2, Brussels, 20/7/2007, σ. 15).
- Συνθήκη της Νίκαιας, Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, C 80, 10/3/2001.
- Συνθήκη της Λισσαβόνας για την Τροποποίηση της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση και της Συνθήκης Περί Ιδρύσεως της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, C 306, 17.12.2007.
- European Commission, *Mid-term Review of the Sixth Community Environment Action Program*, Commission Staff Working Document, SEC (2007) 546/2, Brussels, σ. 18-21.
- European Commission, Speech by President Delors - At the Inaugural Meeting of the Committee of the Regions - Brussels, 9 March 1994. Reference: Speech/94/21, Date: 9/3/1994.
- Eurostat Press Office, Eurostat-Indicators, News Release 149/2007, 31/10/2007, δημοσιευμένο κείμενο στη διαδικτυακή σελίδα της Eurostat <http://ec.europa.eu/eurostat>, Σεπτέμβριος 2007.

Αρθρογραφία

- Γιαννόπουλος, Π., «Περί Ηγεσίας», περ., *ΔΙΑΒΑΖΩ*, τ.276, 1/12/1991, σ. 61-67.
- Ευσταθιάδη, Στ., «“Το μπαϊράκι” που ξεσήκωσε τον Πρόντι», *ΤΟ ΒΗΜΑ*, 23/02/2003, σ. Α10.
- Εφημερίδα, *The New York Times*, 20.03.04, σ. 2.
- Εφημερίδα, *Καθημερινή*, Wallstrom, M., «Η Ευρώπη προσφέρει προστιθέμενη αξία», 16/10/2004, σ.20.
- Θερμός, Ηλ., «Θεωρία και Τυπολογίες της Χαρισματικής Ηγεσίας», περιοδικό *ΔΙΑΒΑΖΩ*, τεύχος 276, (Δεκέμβριος, 1991), σ. 55-63.
- Θερμός, Ηλ., «Τα προλεγόμενα της ΟΜΟΝΟΙΑΣ του Μ.Αλεξάνδρου», (ανάτυπο), *Επιθεώρησης Κοινωνικών Ερευνών*, τ.(21-22), (Ιούλιος-Δεκέμβριος), (γ΄-δ΄ τριμήνου), 1974.
- Κιοσσέ, Χ., «Ευρώπη: μια ιδέα υπό κατασκευήν», *Καθημερινή*, 24-9-2000, σ. Β 4-5.
- Κουτσούκης, Κλ., «Η παθολογία των ηγετών. Η μεταμόρφωση του ηγέτη και η

Μαρία Γ. Λιοζίδου

- αναμόρφωση της κοινωνίας – Μια πρώτη τυπολογική προσέγγιση», περ. *ΔΙΑΒΑΖΩ*, τ.276, (Δεκέμβριος), 1991, σ. 90-94.
- Μικρογιαννάκης, Εμμ., «Ηγεσία», περ. *ΔΙΑΒΑΖΩ*, τ. 276, 11/12/1991, σ. 46-53.
- Παπαδάκης, Ε., «Έλλειμμα πρωτοπορίας στην Ευρώπη», εφημ., *Καθημερινή*, 19-10-2003, σ. 13.
- Τσουκαλάς, Κ., «Έχει παγκόσμιο ρόλο η Ευρώπη;», *ΤΟ ΒΗΜΑ*, 13.3.03, σ. Α43-44.
- Χατζηστεφάνου, Α., στο ένθετο περιοδικό «Κ», *Καθημερινή*, 10.08.2003, σ. 3.
- Amabile, T.M., «How to kill creativity», *Harvard Business Review*, vol.76(5), σ. 45-79.
- Drake, H., «Political leadership and the European Integration: The Case of Jacques Delors», *West European Politics*, vol. 18, (January), 1995, σ. 140-160.
- Gonzalez, F., «European Union and Globalization», *Foreign Policy*, (Summer '99), σ. 26-43.
- Guilford, J.P., «Creativity: Retrospect and Prospect», *Journal of Creative Behaviour*, vol. 4, 1970, σ. 149-168.
- Hoffman, S., «The sum of it's parts», *Foreign Policy*, (Summer '99), σ. 28-41.
- Keren, M., «Moses as a Visionary Realist», *International Political Science Review*, vol. 9 (1), 1988, σ. 71-84.
- Klein, J., «Ποιος διοικεί τελικά τον κόσμο;», άρθρο της εφημ. *The Guardian* δημοσιευμένο στην εφημ., *Καθημερινή*, 30.6.02, σ. 26.
- Lamy, P., «Europe and the Future of Economic Governance», *Journal of Common Market Studies*, vol. 42(1), (March), 2004, σ. 5-21.
- Longo, M., «European Integration: Between Micro-Regionalism and Globalism», *Journal of Common Market Studies*, vol. 41(3), (June), 2003, σ. 475-494.
- Mackinnon, D.W., «The Nature and Nurture of Creative Talent», *American Psychologist*, vol. 17, 1962, σ. 484-495.
- Mjoset, L., «Understanding of Theory in the Social Sciences», ARENA, WP 99/3, 1999.
- Norman, P., «EU must earn people's trust», στην ηλεκτρονική ιστοσελίδα της εφημερίδας *Financial Times*: www.news.ft.com/cms, διαθέσιμο την 30-5-2005.
- O' Brien, D., «The EU constitution: The silver linings of defeat», *International Herald Tribune*, 31-5-2005.
- Rustow, D.A., «Introduction to the Issue Philosophers and Kings: Studies in Leadership», *Journal of the American Academy of Arts and Science*, (Summer Issue), 1968, σ. 683-684.
- Tavares, Cynthia/ Thomas, Geoffrey, «Crime and Criminal Justice», *Statistics in Focus*, vol.15/2007, Official Publication of the European Communities.

Ηλεκτρονικές διευθύνσεις

http://en.wikipedia.org/wiki/Political_power.

<http://www.canvasopedia.org/content/canvasopedia/dictionary.htm>.

<http://www.wikipedia.org/wiki/Creativity>.

www.tcs.ac/FAQ/FAQShortGlossary.html.

www.equivalence.com/labor/lab_vf_glo_shtml.

<http://ec.europa.eu/eurostat>.

<http://www.news.ft.com/>.

Σημειώσεις

1. Σύμφωνα με τις ιδρυτικές συνθήκες της ΕΕ, την διαχρονική πρακτική της διαδικασίας λήψης αποφάσεων στους κόλπους της, αλλά και τη σχετική βιβλιογραφία αναφορικά με την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση (βλ. ενδεικτικά: Drake, H., «Political Leadership and European Integration: The case of Jacques Delors», *West European Policy*, v.18, (Jan.), 1995, σ. 140) προκύπτει ότι η ευρωπαϊκή πολιτική ηγεσία φαίνεται να έχει πρωτίστως δομική φύση συνδεδεμένη τόσο με εθνικές μορφές (π.χ. Σ. Ντεγκόλ, Κ. Άντεναουερ κ.α.), όσο και με υπερεθνικές μορφές (π.χ. Αλτιέρο Σπινέλλι, Ζαν Μονέ, Ζακ Ντελór κ.α.). Αυτή η διττή φυσιογνωμία του φαινομένου της ευρωπαϊκής ηγεσίας, η οποία κινείται ανάμεσα στο εθνικό και το υπερεθνικό στοιχείο, αντανακλάται κυρίως στην λειτουργία των θεσμικών οργάνων διακυβέρνησής της. Θεσμοί όπως το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο και το Συμβούλιο των Υπουργών της ΕΕ δηλώνουν τον διακυβερνητικό-εθνικό χαρακτήρα της ευρωπαϊκής θεσμικής ηγεσίας και αποτελούν πεδίο έκφρασης των νομιμοποιημένων εκπροσώπων των εθνικών κρατών μελών. Αντίστοιχα, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, το Ευρωκοινοβούλιο και το Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων αποτελούν τους κύριους εκφραστές της ευρωπαϊκής υπερεθνικής ηγεσίας, καθένας από τους οποίους απολαμβάνει διαφορετικό βαθμό δημοκρατικής νομιμοποίησης.

2. Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Ευρωπαϊκή Διακυβέρνηση – Μια Λευκή Βίβλος*, COM(2001) 428 (τελικό), Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, (2001/C287/01), 12.10.2001, σ.7.

3. Στο ίδιο.

4. Όπως τονίζει χαρακτηριστικά ο T.B.Bottomore: «...η διατήρηση και ειδικότερα η ανάπτυξη και βελτίωση, ενός δημοκρατικού συστήματος διακυβέρ-

νησης δεν εξαρτάται πρωταρχικά από την ενθάρρυνση του ανταγωνισμού ανάμεσα σε μικρές ομάδες ελίτ, που οι δραστηριότητές τους υπόκεινται στην παρατήρηση ή τον έλεγχο των πολιτών, αλλά από τη δημιουργία και καθιέρωση συνθηκών όπου η μεγάλη πλειοψηφία των πολιτών, αν όχι όλοι οι πολίτες, μπορεί να παίρνει μέρος στη λήψη εκείνων των σημαντικών κοινωνικών αποφάσεων που επηρεάζουν σημαντικά τις ζωές τους –για την εργασία, την τοπική αυτοδιοίκηση και το έθνος– και όπου ελαττώνεται στο μικρότερο δυνατό βαθμό η διάκριση ανάμεσα στις ελίτ και τις μάζες». Bottomore, T.B., *Ελίτ και Κοινωνία*, μετ. Θ. Μπανούση, Αθήνα, ΕΚΔΟΣΕΙΣ 70, 1982, σ. 160.

5. Όπως υποστηρίζεται: «οι θεμελιωτές της Ευρωπαϊκής Κοινότητας ήταν αρκετά προνοητικοί, ώστε να προβλέψουν πως η μακροχρόνια επιβίωσή της, σε δημοκρατικό καθεστώς, εξαρτάται από τη νομιμοποίησή της από το γενικό σύνολο του (ευρωπαϊκού) λαού» (βλ. Slater, M., «Political Elites, Popular Indifference and Community Building», στο Nelsen, B.F./Stubbs, A.C – G., *The European Union: Readings on the Theory and Practice of European Integration*, 2η εκδ., Basingstoke, Macmillan Press Ltd., 1998, σ. 157).

6. Υπογραμμίζεται ότι το ερώτημα αυτό δύναται ν' αφορά τόσο στο ιδιαίτερο και υπό ολοκλήρωση ευρωπαϊκό περιβάλλον όσο και σε κάθε άλλο εθνικό ή υπερεθνικό κρισιακό κοινωνικό περιβάλλον.

7. Για σχετικές αναλύσεις γύρω από το ζήτημα της θεωρίας στις κοινωνικές επιστήμες βλ. Mjoset, L., «Understanding of Theory in the Social Sciences», ARENA, WP 99/3, 1999.

8. Στο ίδιο, όπ. παρ. σ. 4.

9. Βλ. *Έκθεση της Επιτροπής για την Ευρωπαϊκή Διακυβέρνηση*, Υπηρεσία Επίσημων Εκδόσεων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, Λουξεμβούργο, 2003, σ. 8-10, 33.

10. Σε γενικές γραμμές η συμμετοχή των ευρωπαίων πολιτών στη δημόσια διαβούλευση ήταν πολύ περιορισμένης εκτάσεως, γεγονός που τόνισε περαιτέρω το έλλειμμα της λαϊκής συμμετοχής στην ευρωπαϊκή διακυβέρνηση.

11. *Έκθεση της Επιτροπής για την Ευρωπαϊκή Διακυβέρνηση*, όπ.παρ.

12. *Ευρωπαϊκή Διακυβέρνηση – Μια Λευκή Βίβλος*, όπ.παρ., σ. 7.

13. Στο ίδιο.

14. Βέβαια, η γενικευμένη δυσaráσκεια και η απογοήτευση των ευρωπαίων πολιτών που οδήγησε στην καταψήφιση της Συνθήκης για τη θέσπιση Συντάγματος για την Ευρώπη σε χώρες, όπως η Γαλλία και η Ολλανδία, που ανήκουν παραδοσιακά στον «φιλοευρωπαϊκό» άξονα αποθάρρυνε ακόμα περισσότερο τη λύση του δημοψηφίσματος και σε άλλες χώρες μέλη οι οποίες στην πλειοψηφία τους προτίμησαν να επικυρώσουν τη συνθήκη στα εθνικά κοινοβούλια. Άλλωστε, μετά από τη ηχηρή άρνηση των Γάλλων και των Ολλανδών

το εγχείρημα για τη θέσπιση ενός, οιασδήποτε, ευρωπαϊκού συντάγματος είχε ήδη περάσει στα «αζήτητα», οδηγώντας τελικά στη θέσπιση της όχι και τόσο φιλόδοξης Συνθήκης της Λισαβόνας.

15. Σχετικά με τις απόψεις που αξιώνουν έναν ενεργό ρόλο στο πλαίσιο των διεθνών εξελίξεων γύρω από θέματα διεθνούς τρομοκρατίας και παγκόσμιας ειρήνης βλ. ενδεικτικά: Lamy, P., «Europe and the Future of Economic Governance», *Journal of Common Market Studies*, v. 42(1), March, 2004, σ.6, επίσης, Klein, J., «Ποιος διοικεί τελικά τον κόσμο;», *The Guardian*, στην *Καθημερινή*, 30.6.02, σ.26 και Τσουκαλάς, Κ., «Έχει παγκόσμιο ρόλο η Ευρώπη;», *ΤΟ ΒΗΜΑ*, 13.4.03, σ. Α43-44.

16. Σε ότι αφορά το μέγεθος και τη σημασία των κλιματικών αλλαγών στο οικοσύστημα αλλά και την ελλιπή ανάληψη δράσης σ' ευρωπαϊκό και παγκόσμιο επίπεδο βλ. ενδεικτικά European Commission, *Mid-term Review of the Sixth Community Environment Action Program*, Commission Staff Working Document, SEC (2007) 546/2, Brussels, σ. 18-21.

17. Wallström, M., «Η Ευρώπη προσφέρει προστιθέμενη αξία», *Καθημερινή*, 16/10/2005, σ. 20.

18. Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Συμβούλιο, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών, *Η συμβολή της Επιτροπής κατά την περίοδο προβληματισμού και πέραν αυτής: Σχέδιο Δ για δημοκρατία, διάλογο και δημόσια συζήτηση και Λευκή Βίβλος: για μια ευρωπαϊκή πολιτική επικοινωνίας*, C 229, 22.9.2006, σ. 67- 71.

19. Οι όροι «Ευρώπη» και «Ευρωπαίος», όπως διαμορφώθηκαν στο πέρασμα των αιώνων, αν και χαρακτηρίζονται ως αρκετά δυσπροσδιόριστοι, γενικοί έως ασαφείς και προβληματικοί, εντούτοις αξιώνουν διαχρονικά το στοιχείο της καινοτομίας. Όπως επισημαίνει η Ε.Αρβελέρ: «η οποιαδήποτε απάντηση στο ερώτημα τι είναι Ευρωπαίος δεν μπορεί ποτέ να καλύψει την πολυμορφία, το πολυδιάστατο και την ποικιλία των ανθρώπων που, είτε θεωρούν τον εαυτό τους Ευρωπαίο, είτε θεωρούνται από τους άλλους Ευρωπαίοι...». Υποστηρίζει δηλαδή, ότι «...αν δεχθεί κανείς την πολυμορφία της Ευρώπης – Ευρώπη σλαβική, Ευρώπη ορθόδοξη, προτεσταντική, καθολική, Βόρεια και Νότια Ευρώπη, Ευρώπη της ελιάς και Ευρώπη του αμπελώνα για παράδειγμα – καταλήγει μοιραία να δεχθεί ότι η έννοια Ευρώπη είναι μια ιδέα υπό κατασκευή» (βλ. απόσπασμα από συνέντευξη που παραχώρησε η Ελένη Αρβελέρ στην Χαρά Κιοσσέ με τίτλο: «Ευρώπη: μια ιδέα υπό κατασκευή», *ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ*, 24/9/2000, σ. Β 4-5.

20. Βλ. παραπάνω σημείωση 1.

21. Για περισσότερη ανάλυση γύρω από την ανάλυση της διαδικασίας λή-

Μαρία Γ. Λιοζίδου

ψης αποφάσεων της ΕΕ βλ. στο Μαρία Λιοζίδου, *Ηγεσία και Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση: Αναζήτηση Εναλλακτικών Μορφών Δημιουργικής Ηγεσίας*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, 2006, σ. 266-271. Για περαιτέρω ανάλυση γύρω από το ζήτημα της διαδικασίας λήψης αποφάσεων βλ. Κουσκουβέλης, Ηλ.Ι., *Λήψη Αποφάσεων, Κρίση και Διαπραγμάτευση Θεωρία και Πράξη*, Αθήνα, Παπαζήσης, 1997.

22. Πρόκειται αφενός για τον προβληματισμό της Ευρωπαϊκής ηγεσίας γύρω από τη διαμόρφωση του πολιτικού βίου και του ευρωπαϊκού πολιτικού χώρου της ΕΕ μετά τη διεύρυνση, όπως αυτός διατυπώθηκε στην Κοινή Δήλωση του Λάκεν (βλ. σχετικό έγγραφο του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου: doc.SN 300/1/01 REV 1, σ.1) και αφετέρου για τη γενικότερη ετερογένεια που επήλθε στη σύνθεση της ΕΕ μετά την τελευταία μαζική είσοδο των νέων χωρών μελών η οποία αν και ήταν αναμενόμενη, εντούτοις οδήγησε μοιραία σε σκέψεις σχετικά με τις νέες ευρωπαϊκές ισορροπίες.

23. Το ζητούμενο αυτό αναφέρεται κυρίως στις αξιώσεις της ευρωπαϊκής κοινής γνώμης για πιο δυναμικό και πρωταγωνιστικό ρόλο της ΕΕ σε ζητήματα διεθνών κρίσεων όπως αυτό εκφράστηκε στη διαμαρτυρία για το γεγονός της παθητικής στάσης «ουραγού των ΗΠΑ» που τήρησε η ΕΕ κατά τη διάρκεια του πολέμου στην πρώην Γιουγκοσλαβία και στο Ιράκ, αλλά και από την στάση που τήρησε στα πλαίσια των πολεμικών επεμβάσεων σε Αφγανιστάν και Ιράκ, όπου παρουσιάστηκε εμφανώς διαιρεμένη, θεσμικά αδύναμη και εξαρτημένη από την ισχυρή παρουσία του Βορειοατλαντικού Συμφώνου η ισχύς του οποίου έναντι της ΚΕΠΠΑ κατοχυρώνεται από την ίδια τη Συνθήκη της Νίκαιας σύμφωνα με την οποία η ΚΕΠΠΑ: «...δεν θίγει την ιδιαιτερότητα της πολιτικής ασφάλειας και άμυνας ορισμένων κρατών μελών και σέβεται τις υποχρεώσεις που απορρέουν για ορισμένα κράτη μέλη τα οποία θεωρούν ότι η κοινή τους άμυνα υλοποιείται στα πλαίσια της Οργάνωσης της Συνθήκης του Βόρειου Ατλαντικού (Ν.Α.Τ.Ο.), δυνάμει της Συνθήκης του Βόρειου Ατλαντικού και συμβιβάζεται με την κοινή πολιτική ασφάλειας και άμυνας που διαμορφώνεται μέσα στο πλαίσιο αυτό (βλ. *Συνθήκη Νίκαιας*, αρ. 17, παρ. 1. doc. 2001/C 80/ 01, σ. 7).

24. Πρόκειται για μια σειρά προσπαθειών από το λεγόμενο ως «Σχέδιο Pleven» (1952), μέχρι το «Σχέδιο Ευρωπαϊκής Πράξης», των Hans Diedrich Genscher και E.Colombo και το «Σχέδιο Spinelli», τα οποία όμως δεν μπόρεσαν να οδηγήσουν στο ζητούμενο της πολιτικής ενοποίησης της ΕΕ.

25. Όπως, υπογραμμίζει σχετικά ο Π.Ήφαιστος, για να μπορέσει κανείς να αποφύγει την απλούστευση της φύσης της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης οφείλει να εντάξει το θεσμικό και πολιτικό της κεκτημένο στον ευρύτερο προβληματισμό της θεωρίας των διεθνών σχέσεων για τη φύση του διεθνούς συστή-

ματος, το «διεθνές πρόβλημα», τα αίτια του πολέμου, τις προϋποθέσεις σταθερότητας και συνεργασίας, τα αίτια της κοινωνικής οντολογίας και τις λογικές που αναπτύσσει η διεθνής ετερότητα» (βλ. Ήφαιστος, Π., *Κοσμοθεωρητική Ετερότητα και Αξιώσεις εθνικής κυριαρχίας. Ευρωπαϊκή άμυνα, ασφάλεια και πολιτική ενοποίηση*, Αθήνα, Ποιότητα, 2001, σ. 290-305).

26. Σύμφωνα με τον B.Ackerman: «χωρίς αποφασιστική ηγεσία, η συνταγματική στιγμή περνάει στη ματαιότητα» (βλ. Ackerman, B., *The Future of Liberal Revolution*, New Haven/London, Yale University Press, 1992, σ. 3).

27. Ενδεικτικά αναφέρεται το παράδειγμα του Συντάγματος της Φιλαδέλφειας, στους κόλπους του οποίου συμβιβάστηκαν αντίθετες τάσεις πολιτικής σκέψης σε θέματα εθνικών ολοκληρώσεων (φεντεραλιστικές και αντιφεντεραλιστικές), καθώς και αντικρουόμενα συμφέροντα. Όπως υπογραμμίζει ο Ε.Παναγόπουλος: «Για τους συντηρητικούς, έγινε ένα οχυρό άμυνας εναντίον της αστάθειας και των ταραχών. Για τους φιλελεύθερους, χρησιμοποιήθηκε ως μέσο για να εξασφαλίσουν τα κατοχυρωμένα δικαιώματά τους μέσα στο Σύνταγμα, έτσι ώστε να αποτραπούν απόπειρες παραβίασης αυτών των δικαιωμάτων. Γενικά, τόσο οι Φεντεραλιστές, όσο και οι Αντιφεντεραλιστές, οι οπαδοί του Τζέφερσον, και οι οπαδοί του Χάμιλτον, όλοι συμφωνούσαν ότι αυτό το αξιοθαύμαστο επινόημα θα έπαιζε έναν αποφασιστικό ρόλο για την περιφρούρηση της δημοκρατικής διακυβέρνησης», (βλ. Παναγόπουλος, Ε., *Οι Ελληνικές ρίζες του Αμερικανικού Συντάγματος*, Αθήνα, Παπαζήσης, 1996, σ.310).

28. Πρόκειται για το ζήτημα της διεύρυνσης της ΕΕ με χώρες που πρόκειται να εντείνουν περαιτέρω την εσωτερική ετερογένειά της, όπως π.χ. η ενδεχόμενη είσοδος της Τουρκίας στην ΕΕ ως πλήρες μέλος.

29. Βλ. ενδεικτικά: M.Keren, «Moses as a Visionary Realist», *International Political Science Review*, vol.9(1), 1988, σ.71-84, Ηλ. Θερμός, «Θεωρία και τυπολογίες της χαρισματικής ηγεσίας», περ. *ΔΙΑΒΑΖΩ*, τεύχος 276, (11/12/1991), σ. 62, και Κουτσούκης, Κλ., «Η παθολογία των ηγετών. Η μεταμόρφωση του ηγέτη και η αναμόρφωση της κοινωνίας – Μια πρώτη τυπολογική προσέγγιση», περ. *ΔΙΑΒΑΖΩ*, τ.276, (11/12/1991), σ. 90-94.

30. Monnet, J., *Memoirs*, Paris, Fayard, 1976.

31. *Speech by President Delors - At the Inaugural Meeting of the Committee of the Regions*, Brussels, Speech/94/21, 9/3/1994, www.europa.eu.int/

32. Rothenberg, A./Hausman, C.R., *The Creativity Question*, Durham, Duke University Press, 1976, σ. 6.

33. Guntern, G., *The Challenge of Creative Leadership*, London, Shepherd-Walwyn Ltd., 1997, σ. 11.

34. Στο ίδιο.

35. Βλ., <http://www.wikipedia.org/wiki/Creativity>.

36. Ο R.Dahl, ονομάζει το σύνολο των όρων εξουσία, επιρροή, εξουσιαστική επιβολή, πειθώ, έλεγχο, ισχύς, εξαναγκασμό, καταπίεση και όλων των συναφών και συχνά αλληλοσυγγεόμενων όρων ως «όρους επιρροής», (βλ., Dahl, R.A., *Who Governs?*, New Haven, Connecticut, 1961).

37. *Έκθεση της Επιτροπής για την Ευρωπαϊκή Διακυβέρνηση...*, όπ.παρ., σ. 8.

38. Δηλαδή, ως απόρροια της διαδικασίας καθορισμού των στόχων και των καθηκόντων των ευρωπαϊκών κοινωνικών τάξεων, αλλά και των μέσων και μεθόδων που θέτουν για την προάσπισή τους (βλ. Κασιούρας, Δ.Γ., επιμ., *Σύντομο Κοινωνικοπολιτικό Λεξικό*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1995, σ 217).

39. Αντωνακόπουλος, Α., *Εισαγωγή στην πολιτική επιστήμη*, Αθήνα-Κομοτηνή, Αντ.Ν.Σάκκουλα, 1984, σ. 10.

40. Βλ., <http://www.canvasopedia.org/content/canvasopedia/dictionary.htm>, (3/6/2006).

41. Βλ., http://en.wikipedia.org/wiki/Political_power, (3/6/2006).

42. Διαμαντόπουλος, Θ., *Η Έννοια της Εξουσίας στη Σύγχρονη Πολιτική Επιστήμη: Απόπειρα ενός Λειτουργικού Ορισμού*, Αθήνα-Κομοτηνή, Εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλα, 1985, σ. 18.

43. Στο ίδιο, σ. 17.

44. Εφόσον: «οι ηγέτες αποτελούν τους κεντρικούς δρώντες στο «παιγνίδι δύο επιπέδων» (two-level game) που συνδέει την «εγχώρια πολιτική» με την διεθνή διαπραγμάτευση» (βλ. Evans, P./Jacobson, H./ Putnam, R., (επιμ. εκδ.), *Double-Edge Diplomacy: International Bargaining and Domestic Politics*, Berkeley, University of California Press, 1993).

45. Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τις προσεγγίσεις και τους μεθοδολογικούς προβληματισμούς της ηγεσίας βλ. Κλ.Κουτσούκης, *Η πολιτική ηγεσία-Ηγέτες: Ταυτότητα-Προσωπικότητα-Συμπεριφορά. Εισαγωγή στη θεωρία, τις μεθοδολογικές προσεγγίσεις και την εμπειρική έρευνα*, β' αναθ/νη έκδ., Αθήνα, Εκδ. Ε.Α. Αναστασίου, 2001, σ. 76-79, Searing, D.D., «Models and Images of Man and Society in Leadership Theory», στο *Political Leadership. Readings from an Emerging Field*, Page, G.D. eds., N.York, The Free Press, 1972, σ. 19-44.

46. Γιαννόπουλος, Π., «Περί Ηγεσίας», περ., *ΔΙΑΒΑΖΩ*, όπ.παρ., σ. 61-67, Μικρογιαννάκης, Εμμ., «Ηγεσία», περ. *ΔΙΑΒΑΖΩ*, όπ.παρ., σ. 46-53.

47. Keren, M., όπ.παρ.

48. Σχετικά με την «χαρισματική ηγεσία» βλ. ενδεικτικά: Eisenstadt, S., *Max Weber: Charisma and institution building*, Chicago, 1968 και Φρομ, Ε., *Αναλυτική Κοινωνιοψυχολογία*, Αθήνα, Επίκουρος, 1975.

49. Σύμφωνα με έναν σύντομο ορισμό ως «αντι-ελίτ» εννοείται η ελίτ εκείνη που «...σε περιπτώσεις συστημικών κρίσεων ενδέχεται ... να υιοθετήσει μα-

ζί με άλλα αντισυστημικά στοιχεία ακραίες θέσεις σε σχέση με την ύπαρξη και τους χειρισμούς εκ μέρους της κυβερνητικής ελίτ...», (βλ. Κουτσούκης, Κλ., *Η πολιτική ηγεσία. Θεωρία, συγκριτική έρευνα του πολιτικού προσωπικού και ανάλυση των πολιτικών ηγετών*, Αθήνα, Εκδόσεις Ε. Αναστασίου, 1990, σ. 51).

50. Σχετικά με την «επαναστατική ηγεσία» βλ. πρόσφατη ενδεικτική βιβλ.: Ρεζέ Μοσταφά/Φίλιπς Κέι, *Επαναστάτες. Από τον Κρόμγουελ ως τον Ροβεσπιέρο και από τον Λένιν στον Τσε Γκεβάρα*, εισαγωγή και επιμέλεια έκδοσης Κλ. Κουτσούκης, μτφρ. Α. Παπαδημητρίου, Αθήνα, Φιλίστωρ, 1999.

51. Βλ. Θερμός, Ηλ., *Ο ηγέτης. Μελέτη στο φαινόμενο της ηγεσίας*, Αθήνα, 1977. Επίσης, του ίδιου «Τα προλεγόμενα της ΟΜΟΝΟΙΑΣ του Μ.Αλεξάνδρου», (ανάτυπο) περ. *Επιθεώρησης Κοινωνικών Ερευνών*, τ. 21-22, Ιούλιος-Δεκέμβριος, (γ' δ' τριμήνου), 1974.

52. Θερμός, Ηλ., «Θεωρία και τυπολογίες της χαρισματικής ηγεσίας», όπ.παρ., σ. 62.

53. Κουτσούκης, Κλ., «Η παθολογία των ηγετών...», όπ.παρ., σ. 90-94.

54. Στο ίδιο, σ. 92 και του ίδιου *Η πολιτική ηγεσία-Ηγέτες...*, όπ.παρ., σ. 401-410.

55. Hook, S., *The Hero in History*, Boston, Beacon Press, 1962, 4th ed.

56. Βλ. Πλάτων, *Πολιτεία*, (κεφ. Ζ', 514α-516β), μετ. Ν.Μ.Σκουτερόπουλος, Αθήνα, εκδ. ΠΟΛΙΣ, 2002, σ. 502-573.

57. Για περισσότερες λεπτομέρειες βλ. σχετικά στο Μαρία Λιοζίδου, όπ.παρ., σ. 62-64.

58. Καστοριάδης, Κ., *Η φανταστική θέσμιση της κοινωνίας*, μτφρ. Σ.Χαλικιάς, Γ.Σπαντιδάκη, Κ.Σπαντιδάκη, εκδ. Ράππα, Αθήνα, 1981, σ.266.

59. Στο ίδιο.

60. Βανταράκης, Ε., «Μια φιλοσοφία για τη Δημιουργία», στο εκδ. Όμιλος Φίλων του Κορνήλιου Καστοριάδη & Έψιλον/Βιβλία, *Ψυχή, Λόγος, Πόλις. Αφιέρωμα στον Κορνήλιο Καστοριάδη*, Έψιλον/Βιβλία, Αθήνα, 2002, σ.77.

61. Johnson, D.M., *Systematic introduction to the psychology of thinking*, Harper & Row, 1972.

62. Koestler, A., *The act of creation*, 1964.

63. Amabile, T.M., «How to kill creativity», *Harvard Business Review*, vol.76(5), 1998.

64. Mackinnon, D.W., «The Nature and Nurture of Creative Talent», *American Psychologist*, vol.17, 1962, σ. 484-495, Guilford, J.P., «Creativity: Retrospect and Prospect», *Journal of Creative Behaviour*, vol. 4, 1970, σ. 149-168.

65. Βλ. <http://www.wikipedia.org/wiki/Creativity> (3/7/2006).

66. Στο ίδιο.

67. Βλ. www.tcs.ac/FAQ/FAQShortGlossary.html (3/7/2006).

Μαρία Γ. Λιοζίδου

68. Βλ. www.equivalence.com/labor/lab_vf_glo_e.shtml (3/7/2006).
69. Rothenberg, A./ Housman, C.R., όπ. παρ., σ. 19.
70. Youlk, G., *Leadership in Organizations*, (New Jersey: Englewood Cliffs, Prentice Hall Inc., 1981.
71. Rustow, D.A.. «Introduction to the Issue Philosophers and Kings: Studies in Leadership», *Journal of the American Academy of Arts and Science*, (Summer Issue), 1968, σ. 683-684.
72. Θερμός, Ηλ., *Ο ηγέτης. Μελέτη στο φαινόμενο της ηγεσίας*, όπ.παρ., σ. 74.
73. Στο ίδιο, σ. 73.
74. Blondel, J., *Political leadership: Towards a General Analysis*, London, Sage, 1987, σ. 4.
75. Endo, K., *The Presidency of the European Commission under Jacques Delors. The Politics of Shared Leadership*, Basingstoke, Macmillan Press Ltd., 1999, σ.15.
76. Gardner, H. *Ηγετικές Προσωπικότητες. Μια Ανατομία της Ηγεσίας*, Αθήνα, Singular Publications, 1996, σ. 47.
77. Για περισσότερη σχετική τεκμηρίωση βλ. στο Μαρία Λιοζίδου, όπ.παρ., σ. 74-102.
78. Αντωνακόπουλος, Α., όπ. παρ., σ. 28.
79. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη η πόλη είναι η πιο κυρίαρχη και περιεκτική κοινωνία η οποία αντίστοιχα ορίζεται ως η «οργάνωση μιας πόλεως, κάτω από το πρίσμα των λειτουργιών που είναι κυρίαρχη από κάθε άποψη» (βλ. Barker, E., *The Politics of Aristotle*, New York, Oxford University Press, 1962, σ. 1, 110.
80. Krieger, J., *The Oxford Companion to politics of the world*, Oxford University Press, 1993, σ. 238-239.
81. Στο ίδιο, σ. 10.
82. Βέμπερ, Μ., *Η Πολιτική ως Επάγγελμα*, μτφρ. Μιχαήλ Γ. Κυπραίου, Αθήνα, Παπαζήσης, 1987, β'εκδ., σ. 97.
83. Weber, M., *The Theory of Social and Economic Organization*, μτφρ. Henderson, A.M. και Parsons, T., New York, Oxford University Press, 1947, σ. 145-154.
84. Rousseau, J.J., *The Social Contract and Discourses*, London, Dent, 1963, σ. 6.
85. Weber, M., *Economy and Society*, Berkeley, University of California Press, 1978, σ. 212-215.
86. French, J. R.P./Raven, B., *The Bases of Social Power*, Darwin Cartwright, 1959.

87. Krieger, J., *The Oxford Companion to politics of the world*, όπ.παρ., σ. 739.

88. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη η ειδοποιός διαφορά μεταξύ αυτών που αποκαλούσε «σωστά» και αυτών που αποκαλούσε «παρεκτρεπόμενα» πολιτεύματα ήταν η επιδίωξη του «κοινού συμφέροντος» από την μεριά των πρώτων έναντι των δεύτερων που επιδιώκουν το «ίδιο συμφέρον». (βλ. Αριστοτέλης, *Άπαντα, Πολιτικά*, (βιβλία Γ, Δ, Ε), τόμος 2ος, εκδ. Κάκτος, στ. 1279α, 30-33, 1279b, 5-10, σ. 43-45).

89. Απόσπασμα από ελαφρά συντομευμένη απόδοση συνέντευξης του J.Delors που δημοσιεύθηκε στο *Nouvel Observateur* στις 1/10/03 όπως αυτή επαναδημοσιεύθηκε στην εφημ. *Καθημερινή*, σε άρθρο με τίτλο «Έλλειμμα Πρωτοπορίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση», την 19/10/03, σ. 13.

90. Με τον όρο «κοινωνικό σχηματισμό» εννοείται κυρίως η «...μορφοποίηση της ανθρώπινης κοινωνίας σε κάθε ιστορική στιγμή» (βλ. Τομαρά-Σιδέρη, Μ., *Η Ελληνική Τοπική Αυτοδιοίκηση: Κοινότητα βίου, κράτος, πολιτική*, Αθήνα, Παπαζήσης, 1999, σ.37).

91. Rothenberg, A./Housman, C.R., όπ. παρ., σ. 5.